

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΕΣ ΚΑΙ ΜΟΝΑΣΤΙΚΑ ΚΑΘΙΔΡΥΜΑΤΑ
ΠΟΥ ΕΜΦΑΝΙΣΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ, ΩΣ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ
ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑΣ (726)

Ο μοναχισμός¹ πρωτοεξεκίνησε από την Αίγυπτο κατά τα τέλη του 3ου - αρχές του 4ου αιώνα με δύο σημαντικές προσωπικότητες τον Μέγα Αντώνιο (251-356) και τον ἄγιο Παχόμιο (292-346), οι οποίοι υπήρξαν και οι θεμελιωτές των δύο επικρατέστερων κατά τη βυζαντινή περίοδο τύπων του, του ερημιτισμού (ή αναχωρητισμού) και του κοινοβιακού συστήματος αντίστοιχα².

Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα και σχεδόν ταυτόχρονα η μοναστική κίνηση εξαπλώθηκε στις γειτονικές χώρες της Παλαιστίνης, της Συρίας και της Μεσοποταμίας, καθώς και στη Μ. Ασία. Στην Παλαιστίνη, όπου αναπτύ-

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

An. Boll.	: Analecta Bollandiana
BCH	: Bulletin de Correspondance Hellénique
CFHB	: Corpus Fontium Historiae Byzantinae
FO	: Échos d'Orient
GCS	: Die Griechischen Christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte
ΓΠ	: Γρηγόριος ο Παλαμάς
PG	: Patrologia Graeca
REB	: Revue des Études Byzantines
SC	: Sources Chrétiennes
TM	: Travaux et Mémoires

1. Αναλυτικά για τον μοναχισμό, τα αίτια της εμφανίσεώς του, την εξέλιξή του, τις αξίες, τα ιδεατά και την προσφορά του βλ. J. Hussey, «Ο Βιζαντινός μοναστικισμός», *The Cambridge Medieval History (Η Ιστορία της Βιζαντινής Αυτοκρατορίας. Η ανεπιστήμωτη τέχνη των Καμποτζέτων)*, vol. IV, Part II., Cambridge 1967, σσ. 738-753· H. Delehaye, «Ο βιζαντινός μοναχισμός», N. Baynes - H. Moss (ed.), *Βιζαντίο. Εισαγωγή στο βιζαντινό πολιτισμό*, μτφρ. Δ. Σάκκας, Αθήνα 1986, σσ. 210-246 (στο εξής: «Μοναχισμός»); C. Mango, *Βιζαντίο. Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μτφρ. Δ. Τσούγκαρογλης, Αθήνα 1988, σσ. 128-150· I. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία βιζαντινού κράτους*, τ. 1 (324-565). Θεσσαλονίκη³ 1992, σσ. 77-86· Θ. Ζήσης πρωτοπρεσβ., «Ο μοναχισμός μίμηση του Χριστού και των αποστόλων», *Βιζαντινά* 17 (1994) 177-187· τον ίδιον, *Μοναχισμός. Μορφές και θέματα. Πατερικά 5. Θεσσαλονίκη* 1998 (στο εξής: *Μορφές και θέματα*); Γ. Μαυτζαρίδης, *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη⁵ 1999, σσ. 101-109.

2. Σχετικά με τον Μέγα Αντώνιο βλ. Delehaye, «Μοναχισμός», δ.π., σσ. 210-211· Mango, δ.π., σσ. 129-130· Μαντζαρίδης, δ.π., σσ. 111 κ.ε. Σε δ.π. αφορά τον ἄγιο Παχόμιο βλ. Hussey, δ.π., σ. 739· Delehaye, «Μοναχισμός», δ.π., σσ. 211-212· Mango, δ.π., σ. 130· Καραγιαννόπουλος, δ.π., σ. 79· Μαντζαρίδης, δ.π., σσ. 116 κ.ε.

χθηκε ένας ιδιαίτερος τύπος μοναχικής ζωής, η λαύρα³, ξεχώρισαν με τη δράση τους ο άγιος Ιλαρίων, ο άγιος Χαρίτων, ο άγιος Γεράσιμος, ο άγιος Εινθύμιος (+493), ο άγιος Θεοδόσιος Κοινοβιαρχης και ο άγιος Σάββας (439-532), ίδρυτης της περίφημης Μεγάλης Λαύρας περί το 473⁴. Κύριο χαρακτηριστικό του μοναχισμού στη Συρία και τη Μεσοποταμία ήταν η εξαιρετική αυστηρότητά του, που έφθανε σε μεγάλες υπερβολές αυτοτιμωρίας. Εδώ διακρίθηκαν ο άγιος Ευγένιος, ο οποίος ίδρυσε ένα μοναστήρι κοντά στη Νίσιβι, ο Ιουλιανός, εισηγητής του μοναχισμού στην Οσροηνή, ο άγιος Ιερώνυμος, ερημίτης στην έρημο της Χαλκίδας (κοντά στην Αντιόχεια) και ο άγιος Συμεών Στυλίτης (+459)⁵. Στη Μ. Ασία, ο Μέγας Βασίλειος, πατέρας της Εκκλησίας και επίσκοπος Καισαρείας της Καππαδοκίας (+379) ίδρυσε ένα κοινόβιο στον Πόντο και διετύπωσε λεπτομερειακά τις ιδέες και τις απόψεις του που διέπουν τον κοινοβιακό μοναχισμό⁶.

Η Κωνσταντινούπολη, η πρωτεύουσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, απέκτησε το πρώτο μοναστήρι της το 382-383. Επόκειτο για τη μονή του Ισαακίου ή Δαλμάτου, η οποία ονομάσθηκε έτσι από τον ίδρυτη και πρώτο ηγούμενό της, τον Σύρο Ισαάκιο (+406) και τον υποτακτικό και διάδοχό του στην ηγουμενία Δαλμάτιο (+440), που καταγόταν από την Ανατολή⁷. Ακολούθησε η ίδρυση και άλλων μοναστηριών μέσα και έξω από την Πόλη, τα οποία κατά σειρά αρχαιότητας ήταν: του Δίου (379-395)⁸, των Ρουφινιανών ή Αγίου

3. Για την οργάνωση της λαύρας βλ. D. Papachryssanthou, «La vie monastique dans les campagnes byzantines du VIIIe au XIe siècle. Ermitages, groupes, communautés», *Byzantion* 43 (1973) 167-168· της ίδιας. Ο αθλιωτός μοναχισμός. Αρχές και οργάνωση. Αθήνα 1992, σσ. 65-66.

4. Βλ. Hussey, ὁ.π., σ. 740· Delehaye, «Μοναχισμός», ὁ.π., σσ. 213-214· Mango, ὁ.π., σ. 133· Καραγιαννόπουλος, ὁ.π., σ. 80. Ειδικότερα, όσον αφορά τον άγιο Σάββα βλ. J. Patrich, *Sabas, leader of Palestinian monasticism*, Washington 1994.

5. Βλ. Delehaye, «Μοναχισμός», ὁ.π., σσ. 214-215· Mango, ὁ.π., σ. 133· Καραγιαννόπουλος, ὁ.π., σ. 80. Σχετικά με τον Στυλίτηρι και τους Στυλίτες αγίους βλ. H. Delehaye, *Les Saints Styliques. Subsidia Hagiographica* 14. Bruxelles - Paris 1923.

6. Βλ. Hussey, ὁ.π., σ. 739· Delehaye, «Μοναχισμός», ὁ.π., σσ. 216-218· Mango, ὁ.π., σσ. 133-134· Καραγιαννόπουλος, ὁ.π., σ. 81.

7. Βλ. R. Janin, *Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique* (Archives de l'Orient Chrétien 4A), Paris ²1964, σσ. 333-334 (στο εξής: Constantinople) του ίδιου, *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin. Première partie. Le siège de Constantinople et le patriarcat œcuménique. Tome III. Les églises et les monastères*, Paris ²1969, σσ. 82-84 (στο εξής: Monastères); G. Dagron, «Les moines et la ville. Le monachisme à Constantinople jusqu'au concile de Chalcédoine (451)», *TM* 4 (1970) 232-233· Mango, ὁ.π., σ. 134. Βέβαια, κάποια μοναστικά καθιδρύματα, τα οποία ήταν έρεπταν προς τον αρειανισμό και τίχαν αιρετικό χαρακτήρα, είχαν ήδη ίδρυθεί στην Κωνσταντινούπολη περί τα μέσα του 4ου αιώνα από τον επίσκοπο Μακεδόνιο. Οι αιρετικές αυτές μοναστικές αδελφότητες ήταν αιώνα περίπου αργότερα (μέσα τον 5ον αιώνα) έτειναν είτε να απορριφθούν από άλλες ορθόδοξες αδελφότητες είτε να εξαφανισθούν βλ. Dagron, ὁ.π., σσ. 239, 246 κ.ε.

8. Βλ. Janin, *Constantinople*, ὁ.π., σ. 343· του ίδιου, *Monastères*, ὁ.π., σσ. 97-99· Dagron, ὁ.π., σ. 237· Mango, ὁ.π., σ. 134.

Υπατίου (392-395)⁹ και των Ακοιμήτων (περί το 420-425)¹⁰.

Στον ευρύτερο θρακικό χώρο το πρώτο μοναστήρι, που μαρτυρείται στις πηγές, ήταν το *καστέλλιον* (= οχυρωμένο μοναστήρι) της Αλμυρίσσου. Ιδρύθηκε από τον Αρμένιο στρατιώτη Ιωνά στα χρόνια του αυτοκράτορα Αρκαδίου (395-408) και τοποθετείται στις εσχατιές της τότε θρακικής διοικήσεως (*dioecesis Thraciae*), στην επαρχία της Σκυθίας¹¹.

Πότε όμως εμφανίσθηκε ο μοναχισμός στη Θεσσαλονίκη; Προτού απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό ας ανατρέξουμε στην εποχή που οι Θεσσαλονικείς γνώρισαν τον χριστιανισμό και οργάνωσαν την εκκλησία τους, καθώς και στους χρόνους των διωγμών κατά τους οποίους μαρτύρησαν στη Θεσσαλονίκη πολλοί χριστιανοί. Ο απόστολος Παύλος (+65 ή 66 μ.Χ.) στη δεύτερη αποστολική περιοδεία του (48-52 μ.Χ.), μετά τους Φιλίππους, ήλθε μέσω της Αμφίπολης και της Απολλωνίας και κήρυξε τον λόγο του Θεού και στη Θεσσαλονίκη και συγκεκριμένα στην Ιουδαϊκή της συναγωγή¹². Πολλοί πίστεψαν και συγκρότησαν την πρώτη χριστιανική εκκλησία της πόλεως (φθινόπωρο του 49 μ.Χ.)¹³. Μεταξύ αυτών των πρώτων Θεσσαλονικέων χριστιανών αναφέρονται ο Ιάσονας, ο Αρίσταρχος και ο Σεκούνδος¹⁴.

9. Βλ. Janin, *Constantinople*, ὁ.π., σσ. 504-505· Dagron, ὁ.π., σ. 234· Mango, ὁ.π., σ. 134.

10. Βλ. Janin, *Monastères*, ὁ.π., σσ. 16-17· Dagron, ὁ.π., σσ. 235-236· Mango, ὁ.π., σ. 134.

11. Αναλυτικά για το *καστέλλιον* της Αλμυρίσσου, καθώς και για την εξέλιξη και οργάνωση του μοναχισμού στη Θράκη και τις διάφορες μονές που ιδρύθηκαν στην περιοχή βλ. Γ. Χαριζάνης, *Ο μοναχισμός στη Θράκη κατά τους βιζαντινούς αιώνες* (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 2000.

12. Πράξ. 17,1-3· Γ. Θεοχαρίδης, *Iστορία της Μακεδονίας κατά τους Μέσους Χρόνους* (285-1354), Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 37-38· Χρ. Κρικώνης, «Παύλος Απόστολος ιδρυτής της Εκκλησίας της Θεσσαλονίκης», *Τὸ Αγιολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης*, τ. 2 (έκδ. Ι. Μ. Αγίας Θεοδώρας), Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 135 κ.ε.. Χρ. Οικονόμου, *Η συγκρότηση της πρώτης χριστιανικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Συγκριτική μελέτη των Ημάξεων 17, 1-10 και των A' και B' Θεσσαλονικείς, Σπουδές στον αρχέγονο Χριστιανισμό 6*, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 199 κ.ε.. Η θέση της Ιουδαϊκής σιναγωγής της Θεσσαλονίκης από όπου απήμινε το κήρυγμα των εναργελίον ο απόστολος Παύλος δεν έχει ακόμη καθορισθεί με αριθμεία. Ο Γ. Θεοχαρίδης την τοποθετεί στην περιοχή του βιζαντινού ναού της Παναγίας των Χαλκέων βλ. Θεοχαρίδης, ὁ.π., σ. 38 οημ. 1. Ο Οικονόμου, ὁ.π., σσ. 233-237, αν και δεν κατορθώνει να εξακριβώσει τη θέση της, ωστόσο εξετάζει λεπτομερείακά τις απόψεις που κατά καιρούς διετύπωσαν οι διάφοροι μελετητές, οι οποίες –παρά τις αποκλίσεις που υπάρχουν– σχηματίζουν δύο κύριες ομάδες. Η πρώτη τοποθετεί την Ιουδαϊκή σιναγωγή στην περιοχή δυτικά του ναού της Παναγίας των Χαλκέων, ενώ η δεύτερη θεωρεί ότι η σιναγωγή βρισκόταν κοντά στο παραθαλάσσιο τείχος της πόλεως.

13. Πράξ. 17,4 και τινές έξι αιώνων (των Ιουδαίων) ἐπείσθησαν..., τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γνωστῶν τε τῶν πρώτων οὐκ διλύται. Επομένως την πρώτη εκκλησία της Θεσσαλονίκης αποτέλεσαν μερικοί Ιουδαίοι, μεγάλο πλήθος σεβομένων Ελλήνων, δηλαδή προσηλύτων στον Ιουδαϊσμό Ελλήνων εθνικών και πολλές γνωσίες που προέρχονταν από την ανότερη κοινωνική τάξη της πόλεως βλ. Κρικώνης, ὁ.π., σ. 142· Οικονόμου, ὁ.π., σσ. 276-285.

14. Βλ. Οικονόμου, ὁ.π., σσ. 286-288. Στους παραπάνω τρεις, ο Κρικώνης, ὁ.π., σ. 142, προσθέτει και τον Γάιο.

Ωστόσο, η επιτυχία του κηρύγματος του Παύλου ενόχλησε τους ομοεθνεῖς του Ιουδαίους, οι οποίοι προκάλεσαν αναστάτωση και ταραχές στην πόλη, με αποτέλεσμα οι χριστιανοί αδελφοί να τον φυγαδεύσουν νύχτα για τη Βέργουα¹⁵. Η νεοσύστατη εκκλησία της Θεσσαλονίκης, της οποίας πρώτος επίσκοπος θεωρείται ο Αρίσταρχος ή ο Γάιος¹⁶, μετά την αναχώρηση του Παύλου, δοκιμάσθηκε από τις διώξεις που ξέσπασαν εναντίον της τόσο από τους Ιουδαίους όσο και από τους εθνικούς-ειδωλολάτρες¹⁷. Στους κατοπινούς χριστιανικούς αιώνες, 2ο και 3ο, η διάδοση και εξάπλωση της νέας θρησκείας όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη, αλλά και ευρύτερα στον ελλαδικό χώρο προχώρησε με βραδύτητα, λόγω κυρίως της ειδωλολατρικής αντίστασης¹⁸. Επιπλέον, όσοι ήταν χριστιανοί είχαν να αντιμετωπίσουν και τους διωγμούς των Ρωμαίων αυτοκρατόρων¹⁹. Στα χρόνια των διωγμών του Διοκλητιανού (284-305) και του συναυτοκράτορά του Μαξιμιανού (286-305) βρήκαν μαρτυρικό θάνατο στη Θεσσαλονίκη ο Δομνίνος, ο Φλωρέντιος, ο μεγαλομάρτυρας Δημήτριος και ο μαθητής του Νέστορας, ο Λούππος, η Ανυσία, η Ματρώνα, ο Αλέξανδρος, ο αναγνώστης Θεόδουλος και ο διάκονος Αγαθόπους, η Αγάπη, η Ειρήνη, η Χιονία και πολλοί άλλοι.

Για την άρνησή του να θυσιάσει στα είδωλα ο Δομνίνος, του οποίου η μνήμη γιορτάζεται την 1η Οκτωβρίου, οδηγήθηκε έξω από το ανατολικό τείχος της Θεσσαλονίκης. Εκεί συνέτριψαν τα σκέλη του και παρέδωσε το πνεύμα του²⁰. Ο Φλωρέντιος (τιμάται στις 13 Οκτωβρίου) κάηκε στην πυρά·

15. *Ηράξ.* 17,5-10: Θεοχαρίδης, δ.π., σ. 38 σημ. 2: Κρικώνης, δ.π., σσ. 142-143: Οικονόμου, δ.π., σσ. 296 κ.ε.

16. Βλ. Κρικώνης, δ.π., σ. 147. Ο L. Petit ανέμεσα στον Σιλουανό, τον Αρίσταρχο και τον Γάιο, που τους τοποθετεί επικεφαλής στον κατάλογο των επισκόπων της Θεσσαλονίκης, θεωρεί τον Γάιο ως πιθανότερο πρώτο επίσκοπο της πόλεως, καθώς γι' αυτόν υπάρχει η πολύ παλιά μαρτυρία του Ωριγένη (τέλη 2ου - α' μισό του 3ου α.): ... *Gaius primus episcopus fuerit Thessalonicensis Ecclesia* βλ. L. Petit, «Les évêques de Thessalonique», *EO* 4 (1900-01) 137-138.

17. Βλ. Θεοχαρίδης, δ.π., σ. 38 σημ. 2: Κρικώνης, δ.π., σ. 147: Οικονόμου, δ.π., σσ. 333, 336, 338.

18. Βλ. J. Zeiller, «Les premiers siècles chrétiens en Thrace, en Macédoine, en Grèce et à Constantinople», *Byzantion* 3 (1926) 217. Πρβλ. Θεοχαρίδης, δ.π., σσ. 38-39.

19. Για τη στάση που τήρησαν έναντι των χριστιανών οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες από τον Νέρωνα (57-68) ως τον Διοκλητιανό (284-305) και τους διωγμούς που εξαπέλυσαν κατά καιρούς εναντίον τους βλ. Α. Γλαυΐνας, *Iστορία της Εκκλησίας*. Τεύχος Α², Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 99-218.

20. Βλ. Σ. Ευστρατιάδης, *Αγιολόγιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας*. Αθήνα 1995 (ανατ.), σ. 119: Α. Κραλίδης, «Δομνίνος μάρτυρς», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, τ. 1, Έκδ. Ι. Μ. Αγ. Θεοδώρας, Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 235-237 όπου και βιβλιογραφία. Στην περιοχή του κολυμβητηρίου της Θεσσαλονίκης σώζονται τα ερείπια ενός μαρτυρίου (5ος αιώνας) που αποδίδεται κατά πάσα πιθανότητα στον Δομνίνο βλ. Εν. Μαφού, *H νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους πιστεροφρουριακούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους* (Από τα μέσα του 3ου ως τον 7ο αιώνα μ.Χ.), τ. 1 (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 2000, σσ. 62-63 (στο εξής: *Νεκρόπολη Η*).

δεν γνωρίζουμε όμως τον ακριβή τόπο του μαρτυρίου του²¹.

Ο μεγαλομάρτυρας και πολιούχος της Θεσσαλονίκης Δημήτριος (η μνήμη του γιορτάζεται στις 26 Οκτωβρίου) θανατώθηκε με λόγχη στο δημόσιο βαλανείο (= λουτρό), όπου είχε φυλακισθεί, κοντά στο στάδιο της πόλης²². Ο μαθητής του Νέστορας (τιμάται στις 27 Οκτωβρίου), αμέσως μετά τον φόνο του Λυαίου, αποκεφαλίσθηκε από τον προτέκτορα Μινουσκιανό στο δυτικό τμήμα της Θεσσαλονίκης, όπου μεταφέρθηκε, στην περιοχή κοντά στη Χρυσή Πύλη (του Βαρδαρίου)²³. Άλλα και ο υπηρέτης του Δημητρίου, Λούπτος (η μνήμη του γιορτάζεται, όπως και του Νέστορα, στις 27 Οκτωβρίου), ο οποίος είχε προλάβει να συλλέξει λίγο από το αίμα του μεγαλομάρτυρα, θανατώθηκε για την πράξη του αυτή²⁴. Ως τόπος μαρτυρίου του αγίου Δημητρίου θεωρείται κατά την παράδοση ο χώρος της κρύπτης, που συμπίπτει με το ανατολικό τμήμα του ρωμαϊκού λουτρού και βρίσκεται κάτω από το ιερό βήμα της μεγάλης βασιλικής, η οποία πρωτοανεγέρθηκε προς τιμήν του αγίου στα μέσα του 5ου αιώνα και αναστηλωμένη σώζεται ως τις μέρες μας²⁵. Ο τόπος όπου

21. Βλ. Ειστρατιάδης, δ.π., σσ. 467-468· Π. Κισλάς, «Φλωρέντιος μάρτυρς», *Το Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, τ. 2, Έκδ. Ι. Μ. Αγ. Θεοδώρου, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 274-275 όπου και βιβλιογραφία. Το μαρτύριο που υπήρχε κοντά στη θέση του σημερινού ναού της αγίας Τριάδας Θεσσαλονίκης συνδέεται με κάθε επιφύλαξη με τον μάρτυρα Φλωρέντιο βλ. Μαρκή, *Νεκρόπολη I*, δ.π., σσ. 67-69.

22. Βλ. Θαίματα Αγ. Δημητρίου II, P. Lemerle (έδ.), *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans. II. Commentaire*, Paris 1981, σσ. 197-202 (γαλατική μετάφραση με σχόλια της passio prima και altera του αγίου Δημητρίου)· X. Μπακιρτζής, *Η βασιλική του αγίου Δημητρίου*, Οδηγοί Ι.Μ.Χ.Α. 6, Θεσσαλονίκη 1986 (= Θεσσαλονίκη 1972), σσ. 10-11. Για την ενεργεία διάδοσης της τιμῆς του αγίου Δημητρίου στον ελληνικό χώρο, άλλα και στους Σλάβους, Βούλγαρους, Σέρβους και Ράσους, διεξοδικά βλ. A. Παπαδόπουλος, «Δημήτριος ο Μιχοβλάντης», *Το Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σσ. 201-228· A. Κωνσταντακοπούλου, *Βιζαντινή Θεσσαλονίκη. Χώρος και ιδεολογία*, Γιάννενα 1996, σσ. 21-22. Όσον αφορά την άποψη που διατυπώθηκε στο παρελθόν από τον M. Vickers ότι η λατρεία του αγίου Δημητρίου μεταφέρθηκε από το Σιριμίο στη Θεσσαλονίκη, μετά την καταστροφή του Σιριμίου από τους Ούννους το 441, βλ. την αντίκρουση της απόψεως αυτής από τον Θεοχαρίδη, δ.π., σσ. 59-82, ο οποίος έκανε λόγο για ίπαρξη δύο Δημητρίων, ενός διακόνου στο Σιριμίο, που μαρτύρησε στις 9 Απριλίου του 304 και του αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ο οποίος μαρτύρησε στις 26 Οκτωβρίου του 305.

23. Βλ. Θαίματα Αγ. Δημητρίου II, σ. 200 (passio altera)· J.-M. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siècle. Contribution à l'étude d'une ville paléochrétienne*, Athènes - Paris 1984, σ. 55. Για τον Νέστορα επίσης βλ. Σ. Πασχαλίδης, «Νέστορ μάρτυρς», *Το Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, II, σσ. 60-64, όπου και βιβλιογραφία.

24. Βλ. Θαίματα Αγ. Δημητρίου II, σσ. 200-201 (passio altera)· Π. Κισλάς, «Λούπτος μάρτυρς», *Το Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σσ. 422-423, όπου και βιβλιογραφία.

25. Βλ. Μπακιρτζής, δ.π., σσ. 12, 70. Διεξοδικά για τη βασιλική του αγίου Δημητρίου, που σημφωνεί με την παράδοση κτίσθηκε από τον έπαρχο του Ιλλινικού Λεόντιο, τη χρονολόγηση, την αρχιτεκτονική και διακόσμησή της βλ. O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, σσ. 168 κ.ε.; R. Janin, *Les églises et les monastères des grands centres byzantins (Bithynie, Héllespont, Latros, Galéssios, Trébizonde, Athènes, Thessalonique)*, Paris 1975, σσ. 365-372 (στο τέλος: *Grands centres*)· Spieser, δ.π., σσ. 165-214· Μπακιρτζής, δ.π., σσ. 12 κ.ε., όπου και βιβλιογραφία.

μαρτύρησε ο Νέστορας πρέπει ίσως να συσχετισθεί με το μαρτύριο του μεγάλου οκταγωνικού ναού του 5ου αιώνα που ανασκάφηκε κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980 στα θεμέλια οικοδομών βόρεια της σημερινής πλατείας Βαρδαρίου²⁶. Μετά την καταστροφή του οκταγώνου και του μαρτυρίου από σεισμό γύρω στα 518, πιθανότατα η λατρεία του αγίου Νέστορα μεταφέρθηκε σε ναό αφιερωμένο στη μνήμη του, που βρισκόταν νότια της βασιλικής του αγίου Δημητρίου και ταυτίζεται με τη θέση του μεταγενέστερου Fetiyé τεκέ της Τουρκοκρατίας²⁷.

Για την άρονησή της να προσφέρει θυσίες στα είδωλα η Ανυσία (τιμάται στις 30 Δεκεμβρίου) θανατώθηκε με ξίφος. Οι χριστιανοί ενταφίασαν το σώμα της έξω από την Κασσανδρεωτική πύλη της Θεσσαλονίκης σε απόσταση δύο σταδίων (δηλαδή περίπου 400 μέτρων), αριστερά της Λεωφόρου (Εγνατίας), όπου και ανήγειραν ναό (ευκτήριο οίκο) προς τιμήν της²⁸. Ο εν λόγω ναός της αγίας Ανυσίας συσχετίσθηκε ή ταυτίσθηκε με την παλαιοχριστιανική κοιμητηριακή βασιλική και το σταυρικό μαρτύριο που αποκαλύφθηκαν τον Ιούνιο του 1980 κατά τη διάνοιξη της οδού Γ' Σεπτεμβρίου ανάμεσα στη Διεθνή Έκθεση και το Γ' Σώμα Στρατού²⁹. Είναι πιθανόν όμως η βασιλική και το μαρτύριο που αποκαλύφθηκαν να υπήρξαν ο ιερός τόπος λατρείας μιας άλλης αγίας της Θεσσαλονίκης, της Ματρώνας (η μνήμη της γιορτάζεται στις 27 Μαρτίου)³⁰. Η Ματρώνα, η οποία ήταν στην υπηρεσία της

Σχετικά με το πρόβλημα της ανάπτυξης και εξέλιξης του προσκυνήματος του αγίου Δημητρίου στον ομώνυμο ναό, έως και την ώστερη βυζαντινή περίοδο, αναλυτικά βλ. Α. Μέντζος, *To προσκύνημα του Αγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης στα βυζαντινά χρόνια*, Εταιρεία των Φίλων του Λαιού, Κέντρον Ερεύνης Βυζαντίου 1, Αθήναι 1994. Για τη λατρεία του μυδοβλήτη αγίου Δημητρίου επίσης βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκη, *Níκαια και Ήπειρος τον 13ο αιώνα. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθεια τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 161 σημ. 50· P. Speck, *De miraculis Sancti Demetrii, qui Thessalonicanam profugus venit*, Ποικίλα Βυζαντινά 12, Varia IV, Bonn 1993, σσ. 331-389.

26. Βλ. Ευ. Μαρκή, «Ένας άγνωστος οκταγωνικός ναός στη Θεσσαλονίκη», *Μακεδονικά* 23 (1983) 129 (στο εξής: «Οκταγωνικός ναός»). Πρβλ. N. Moutsopoulos, «Monasteries outside the walls of Thessaloniki during the period of Slav raids», *Cyrillometodianum* 11 (1987) 150.

27. Βλ. Μαρκή, «Οκταγωνικός ναός», δ.π., σσ. 130-131. Την ύπαρξη ναού του αγίου Νέστορα, νότια της βασιλικής του αγίου Δημητρίου, στη θέση του Fetiyé τεκέ της Τουρκοκρατίας επισημαίνουν -χωρίς να κάνουν λόγο για μεταφορά της λατρείας του αγίου από την περιοχή Βαρδαρίου στην περιοχή του αγίου Δημητρίου- και οι: Tafrali, δ.π., σσ. 189-190· Janin, *Grands centres*, δ.π., σ. 399· Πασχαλίδης, «Νέστωρ μάρτυς», δ.π., σ. 62.

28. Βλ. Janin, *Grands centres*, δ.π., σ. 352· Π. Κισλάς, «Ανυσία μάρτυς επί Μαξιμιανού», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σσ. 102-103, όπου και βιβλιογραφία.

29. Βλ. Θ. Ζήσης, «Περί του ναού της Αγίας Ανυσίας», *ΙΠ* 66 (1983) 242-245· Θ. Γιάγκον, «Ηερί της Παλαιοχριστιανικής Βασιλικής της οδού Γ' Σεπτεμβρίου Θεσσαλονίκης», *ΙΠ* 66 (1983) 246-251. Κατά τη Μαρκή, *Νεκρόπολη* I, δ.π., σσ. 60-61, ο ναός-μαρτύριο της αγίας Ανυσίας τοποθετείται στην περιοχή του Αστεροσκοπείου, στην Πανεπιστημιούπολη Θεσσαλονίκης.

30. Βλ. P. Lemerle, «Sainte Anysia, martyre à Thessalonique? Une question posée», *An. Boll.* 100 (1982) 123.

Ιουδαίας Παντίλλης ή Παυτίλλης, συζύγου του στρατοπεδάρχη της Θεσσαλονίκης, όταν έγινε γνωστό ότι ήταν χριστιανή φυλακίσθηκε και βασανίσθηκε μέχρι θανάτου, ώσπου παρέδωσε το πνεύμα της· το σώμα της φίχθηκε έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης· οι χριστιανοί το παρέλαβαν και το ενταφίασαν κοντά στη λεωφόρο³¹. Η βασιλική και το μαρτυριό της οδού Γ' Σεπτεμβρίου ίσως ήταν αρχικά ο τόπος όπου λατρευόταν η αγία Ματρώνα· όταν το λείψανό της μετά το τέλος των διωγμών μεταφέρθηκε και ενταφιάσθηκε σε ναό προς τιμήν της μέσα στην πόλη από τον επίσκοπο Αλέξανδρο (πρώτες δεκαετίες του 4ου αιώνα), τότε ενδεχομένως να τη διαδέχθηκε στη θέση αυτή (της σημερινής οδού Γ' Σεπτεμβρίου) η αγία Ανυσία³².

Ο μάρτυρας Αλέξανδρος (τιμάται στις 14 Μαρτίου ή στις 9 Νοεμβρίου), επειδή έμεινε σταθερός στην πίστη του, αποκεφαλίσθηκε από τον προτέκτορα Μινούκιανό³³. Ωστόσο δεν έχει ακόμη πλήρως διευκρινισθεί αν μαρτύρησε

31. Βλ. Moutsopoulos, ὥ., σ. 147· Α. Κραλίδης, «Ματρώνα ή εν Θεσσαλονίκη μάρτυς», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, II, σσ. 32-36, όπου και βιβλιογραφία. Ο Μουτσόπουλος προτείνει ως τόπο μαρτυρίου της αγίας Ματρώνας πιθανόν την περιοχή της Χρυσής Πύλης βλ. Moutsopoulos, ὥ., σσ. 149-150.

32. Βλ. Lemerle, ὥ., σσ. 123-124. Για τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης Αλέξανδρο, ο οποίος έλαβε μέρος στην Α' Οικουμενική σύνοδο της Νίκαιας (325), καθώς και στη σύνοδο της Τύρου (335) βλ. Petrit, ὥ., σ. 139· Σ. Πασχαλίδης, «Αλέξανδρος επίσκοπος Θεσσαλονίκης (αρχές 4ου αιώνα)», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σσ. 60-63, όπου και βιβλιογραφία. Ο Μουτσόπουλος αναζητεί τον ναό που ανήγειρε μέσα στη Θεσσαλονίκη προς τιμήν της αγίας Ματρώνας ο επίσκοπος Αλέξανδρος στην περιοχή δυτικά της σημερινής οδού Βενιζέλου και πιο συγκεκριμένα δυτικά του Μπεζεστενίου (κλειστής σκεπαστής αγοράς) βλ. Moutsopoulos, ὥ., σσ. 150-151. Όσον αφορά τις απόψεις των αρχαιολόγων (Δ. Μακροπούλου και Ει. Μαρκή-Αγγέλκου), που διενήργησαν την ανασκαφή στην οδό Γ' Σεπτεμβρίου, από τη μια πλευρά η Δ. Μακροπούλου εκφράζει τις επιφυλάξεις της για το αν θα μπορούσε –σύμφωνα με ό,τι έχει βρεθεί– να ταυτισθεί η παλαιοχριστιανική τρίκλιτη δορυκή βασιλική (του α' μισού του 5ου αιώνα) με τον ναό της αγίας Ανυσίας βλ. Δ. Μακροπούλου, «Ο παλαιοχριστιανικός ναός έξω από τα ανατολικά τείχη της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 23 (1983) 25-46, χιρίως σσ. 45-46. Από την άλλη πλευρά, η Ει. Μαρκή-Αγγέλκου, η οποία ασχολείται με το διπλανό προς τη βασιλική σταυρικό μαρτυριό (το χρονολογεί στα τέλη του 4ου αιώνα) και τον μάρτυρα στη μνήμη του οποίου ήταν αφιερωμένο, επικεντρώνει την προσοχή της σε τρεις: στην αγία Ανυσία, την αγία Ματρώνα και τον άγιο Αλέξανδρο. Αφού αποκλείει τόσο την Ανυσία, όσο και τη Ματρώνα, καταλήγει με κάθε επιφύλαξη πως θα μπορούσε ο Αλέξανδρος να είναι ο μάρτυρας που ενταφίασθηκε στο εν λόγῳ μαρτυριό βλ. Ει. Μαρκή-Αγγέλκου, «Το σταυρικό μαρτυριό και οι χριστιανικοί τάφοι της οδού Γ' Σεπτεμβρίου στη Θεσσαλονίκη», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1981, Αρχαιολογικά Χρονικά, Αθήναι 1983, σσ. 62-64 (στο εξής: «Σταυρικό Μαρτύριο»); της ίδιας, *Νεκρόπολη I*, ὥ., σσ. 63-65. Πρβλ. Moutsopoulos, ὥ., σ. 135. Φαίνεται λοιπόν από τα παραπάνω πως είναι δύσκολη και επισχαλής –καθώς δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία– η ταύτιση των ευρημάτων της ανασκαφής στην οδό Γ' Σεπτεμβρίου με τον τόπο λατρείας των προαναφερόμενων αγίων (Ανυσίας, Ματρώνας ή Αλέξανδρου).

33. Τόσο ο Αλέξανδρος Θεσσαλονίκης (9 Νοεμβρίου), όσο και ο Αλέξανδρος Πύδνης (14 Μαρτίου) έχουν ταυτισθεί αποτελώντας ένα και μοναδικό πρόσωπο βλ. Φ. Δημητρακόπουλος, «Άγιος Αλέξανδρος Πύδνης ή Θεσσαλονίκης», *Ελληνικά* 29 (1976) 267-277· Μαρκή-Αγγέλκου, «Σταυρικό Μαρτύριο», ὥ., σσ. 60, 62· Γ. Τσοφιμπαζόγλου, «Αλέξανδρος ο εν Θεσσαλονίκη μάρτυς», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σσ. 63-70 (στο εξής: «Αλέξανδρος»), όπου και βιβλιο-

στη Θεσσαλονίκη ἡ στιν Πύδνα και μεταφέρθηκε ἐπειτα και ενταφιάσθηκε το λείφανό του στη Θεσσαλονίκη³⁴. Επίσης ο τόπος του μαρτυρίου και της κατάθεσης του λειψάνου του, οι λεγόμενες Θωργίαι ἡ Θεωργίαι, παραμένει ἀγνωστός και αταύτιστος³⁵.

Στα χρόνια των διωγμών του Διοκλητιανού (284-305) και του συναυτοκράτορά του Μαξιμιανού (286-305) μαρτύρησαν στη Θεσσαλονίκη και ο αναγνώστης Θεόδοντος και ο διάκονος Αγαθόπους (ἡ μνήμη τους γιορτάζεται στις 4 Απριλίου). Τα σώματά τους φίχθηκαν στη θάλασσα, ἔξω από το δυτικό τείχος της πόλεως³⁶. Άλλα και οι νεαρές κοπέλλες και αδελφές η Αγάπη, η Ειρήνη και η Χιονία ἡ Χιόνη (τιμώνται στις 16 Απριλίου) για την εμμονή στην πίστη τους κάτηκαν στην πυρά. Τα οστά τους τάφηκαν από μέλη της χριστιανικής κοινότητας Θεσσαλονίκης, ἔξω από την πόλη, σε μικρή απόσταση από τα τείχη και σε σημείο όπου αργότερα ανεγέρθηκε ναός προς τιμήν τους³⁷. Ο ναός αυτός, όπως πληροφορούμαστε από την α΄ συλλογή των διηγήσεων των Θαυμάτων του αγίου Δημητρίου που συνέγραψε ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ιωάννης³⁸, σωζόταν την εποχή που σημειώθηκαν οι πρώτες

γραφία. Σχετικά με τον μάρτυρα Αλέξανδρο, επίσης βλ. Σ. Πασχαλίδης, «Τα αγιολογικά και ημινογραφικά κείμενα για τον Ἅγιο Αλέξανδρο Πύδνης. Διερεύνηση των σχετικών προβλημάτων», *B' Επιστημονικό Συνέδριο. Η Πιερία στα Βιζαντινά και Νεότερα Χρόνια. Πρακτικά, Κατερίνη 2002*, σο. 279-296. Το όνομα του δημίου (Μινούκιανός) είναι το ίδιο με εκείνου που αποκεφάλισε τον μάρτυρα Νέστορα βλ. ανωτέρω όσα αναφέραμε για τον Νέστορα.

34. Φάνεται πως μάλλον συμβιάνει το δεύτερο, ότι δηλαδή ο Αλέξανδρος μαρτύρησε στην Πύδνα βλ. Μαρκή-Αγγέλκου, «Σταυρικό Μαρτύριο», δ.π., σ. 63· Τοιχομπατζόγλου, «Αλέξανδρος», δ.π., σ. 68. Αρχότερα, ίσως ο επίσκοπος Ασχόλιος (+383 ή 384) μετέφευε από την Πύδνα και ενταφίασε στη Θεσσαλονίκη το λείφανό του εν λόγῳ μάρτυρα βλ. Μαρκή-Αγγέλκου, «Σταυρικό Μαρτύριο», δ.π., σ. 63. Για τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης Αχόλιο ή Ασχόλιο βλ. Petit, δ.π., σο. 140-141· A. Παπαδόπουλος, «Αχόλιος ή Ασχόλιος επίσκοπος Θεσσαλονίκης», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σο. 113-116.

35. Βλ. Θαύματα Αγ. Δημητρίου II, σ. 75 σημ. 97· Τοιχομπατζόγλου, «Αλέξανδρος», δ.π., σ. 68. Κατά την ανάγνωση από τον Δημητρακόπουλο του κώδ. Athen. 2108, ο τόπος ταφής του Αλέξανδρου, οι Θωργίαι δεν βρίσκονται στη Θεσσαλονίκη, άλλα εκεί όπου ο ἄγιος μαρτύρησε (στην Πύδνα;) βλ. Δημητρακόπουλος, δ.π., σ. 275 σημ. 4. Αντίθετα, σύμφωνα με τη Μαρκή-Αγγέλκου, «Σταυρικό μαρτύριο», δ.π., σ. 64, ο τόπος Θωργίαι θα μπορούσε να αποδοθεί στο πιο επίσημο τμήμα του ανατολικού χριστιανικού νεκρυταφείων της Θεσσαλονίκης.

36. Βλ. M. Βρέττα-Πασχαλίδου, «Θεόδοντος και Αγαθόπους μάρτυρες», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σο. 267-271, όπουν και βιβλιογραφία. Το μαρτύριο που διατηρείται στις μέρες μας στο υπόγειο οικοδομής στην οδό Καλλιθέας 25, ἔξω από το δυτικό τείχος της Θεσσαλονίκης, σχετίζεται πιθανότατα με τους αγίους Θεόδοντο και Αγαθόποδα βλ. Μαρκή, *Νεκρόπολη I*, δ.π., σο. 73-75.

37. Βλ. Π. Χρήστου, «Αγάπη, Ειρήνη, Χιονία», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σο. 28-33, όπων και βιβλιογραφία: Σ. Κοτζάμπαση, «Αγιολογικά κείμενα», Ε. Καλτσογιάννη - Σ. Κοτζάμπαση - H. Παφασκεινοπούλου, *H Θεσσαλονίκη στη βιζαντινή λογοτεχνία. Ρητορικά και αγιολογικά κείμενα, Βιζαντινά Κέμενα και Μελέται* 32, Θεσσαλονίκη 2002, σο. 87 κ.ε.

38. Ο Ιωάννης ιστήρεις αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης κατά το α΄ μισό του 7ου αιώνα. Συγκεκριμένα ανήλθε στον αρχιεπισκοπικό θρόνο στα χρόνια του αντοκράτορα Φοκά (602-610) και διετέλεσε αρχιεπίσκοπος μέχρι καποιο χρόνο (άγνωστο πότε ακριβώς) της βασιλείας του Ηρα-

αβαροσλαβικές επιδρομές εναντίον της Θεσσαλονίκης (τέλη του 6ου - αρχές του 7ου αιώνα)³⁹. Μάλιστα σε μία αιφνιδιαστική επιδρομή,⁴⁰ η οποία χρονολογείται γύρω στο 604⁴¹, οι επιτιθέμενοι (παντός τοῦ τῶν Σκλαβίνων ἔθνους τὸ ἐπίλεκτον ἄνθος), που ο αριθμός τους ανέρχονταν στους πέντε χιλιάδες (5.000), έφθασαν ... μέχρι τοῦ σεβασμίου τεμένους τῶν τριῶν ἀγίων μαρτύρων Χιόνης, Εἰρήνης καὶ Ἀγάπης, ὅπερ... βραχυτάτῳ διαστήματι τοῦ τῆς πόλεως τείχους ἀφέστηκε⁴².

Τόσο ο Ο. Tafrali, όσο και ο Ν. Μουτσόπουλος θεώρησαν ότι ο παρα-

χλείου (610-641) βλ. Θαίματα Αγ. Λημπτρίου II, σ. 32, 171. Ο Petit, ὥ.π., σ. 213, τοποθετεί την ἀνοδό του Ιωάννη στον αρχεπισκοπικό θρόνο λίγο μετά το 610. Την παραπάνω συλλογή των Θαμάτων του αγίου Δημητρίου (περιλαμβάνει 15 θαμάτα) τη συνέγραψε στις αρχές του 7ου αι. και πιθανόν στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ηρακλείου βλ. Θαίματα Αγ. Δημητρίου II, σσ. 43-44, 171· Κοτζάμπαση, ὥ.π., σσ. 90-91. Ο Petit, ὥ.π., σ. 213, τοποθετεί χρονικά τη σιγγραφή αυτή μεταξύ των ετών 610-630, ενώ ο Θεοχαρίδης, ὥ.π., σ. 141, περί το 620.

39. Για τις αβαροσλαβικές επιδρομές στη Μακεδονία και σιγκεκριμένα κατά της Θεσσαλονίκης στα χρόνια του Μανωκίου (582-602) και του Φωκά (602-610) βλ. Θεοχαρίδης, ὥ.π., σσ. 140 κ.ε.: Th. Kortes, «Some remarks on the first two major attempts of the Avaroslavians to capture Thessaloniki (597 and 614)», *Βιζαντινά* 19 (1998) 171 κ.ε., όπου και βιβλιογραφία.

40. Πρόσκειται για την επιδρομή 5.000 Σλάβων εναντίον της Θεσσαλονίκης, που περιγράφεται στο 12ο θαύμα (του α' βιβλίου) *Περὶ τὸν ἐν τῷ κιβωτῷ γενομένου ἡμιρρήματον* βλ. Θαίματα Αγ. Λημπτρίου I, P. Lemerle (ἐκδ.), *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans. I. Le texte*, Paris 1979, σσ. 124 κ.ε.

41. Βλ. Θαίματα Αγ. Δημητρίου II, σ. 73. Ο Θεοχαρίδης, ὥ.π., σ. 146, χρονολογεί την επιδρομή αυτή περί το 600-602 ή 603.

42. Διεξοδικά βλ. Θαίματα Αγ. Λημπτρίου I, σ. 126.13-32· Moutsopoulos, ὥ.π., σσ. 146-147, 154. Είναι σαφές από τα παραπάνω ότι ο εν λόγω ναός (τέμενος) βρισκόταν κοντά στο τείχος της Θεσσαλονίκης. Σε ποιο σημείο ούτως αριθμώς; Ο Μ. Χατζή Ιωάννου τον τοποθετεί ἔξω από το δυτικό τείχος της πόλεως, σιγκεκριμένα στην περιοχή ἔξω από τη Ληταία πύλη και στη θέση όπου ιπτήσει κατά την Τονικοκρατία ο Μεβλιχανές, δηλαδή ο τεκές των Μεβλεβήδων δεφίστηδων βλ. Μ. Χατζή Ιωάννου, *Αστιγματία Θεσσαλονίκης* ἢτοι *Τοπογραφική περιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1880 (ανατ. Αθήνα 1978), σσ. 34, 101-102, 103-104. Ας σημειωθεί ότι στις μέρες μας, στον χώρο όπου ἀλλοτε βρισκόταν ο τεκές των Μεβλεβήδων δεφίστηδων ἔχουν ανεγερθεί το 59ο, 60ο, 61ο και 62ο Δημοτικά Σχολεία, περιοχή Παναγίας Φανερωμένης βλ. Moutsopoulos, ὥ.π., σ. 180 (Pl. 16). Την ἀπόφηνον του Μ. Χατζή Ιωάννου ακολούθησαν ο Α. Βακαλόπουλος, η Ευ. Μαρκή-Αγγέλου, καθώς και ο Β. Δημητριάδης. Αντίστοιχα βλ. Α. Βακαλόπουλος, «Ιστορικές ἔρευνες ἔξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά* 17 (1977) 35· Μαρκή-Αγγέλου, «Σταυρικό μαρτύριο», ὥ.π., σ. 61· της Ιδιας, *Νεκρόπολη I*, ὥ.π., σσ. 69-73· Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης* κατά την εποχή της Τονικοκρατίας 1430-1912, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 386. Ο Χρήστου, ὥ.π., σ. 32, επίσης θεωρεῖ ότι ο παραπάνω ναός βρισκόταν σε κάποιο σημείο δυτικά της πόλεως. Αντίθετα με τους προσαναφευθέντες μελετητές, ο Janin, *Grands centres*, ὥ.π., σ. 414, διατυπώνει την ἀπόψη ότι πρέπει να αναζητήσουμε τον ναό των τριών μαρτύρων χωρίς αμφιβολία στην ανατολική πλευρά της Θεσσαλονίκης. Ομοίως ο Spieser, ὥ.π., σ. 29, ἔχει τη γνώμη ότι ο εν λόγω ναός ήταν ένα μικρό μαρτύριο του ανατολικού χριστιανικού νεκροταφείου της πόλεως. Τέλος, ο Μουτσόπουλος, ὥ.π., σσ. 156, 179 (Pl. 15), 180 (Pl. 16), ο οποίος υποστηρίζει ότι επρόκειτο για οχυρωμένο μοναστήρι-φρούριο, που ενίσχυε την άμυνα της Θεσσαλονίκης, τοποθετεί τον ναό των τριών μαρτύρων σε λόφο απέναντι και βορειοδυτικά από το Επταπόλιγιο. Πρβ. Κοτζάμπαση, ὥ.π., σ. 93 σημ. 32.

πάνω ναός των τριών αγίων μαρτύρων ήταν μοναστήρι⁴³. Ωστόσο στο κείμενο των Θαυμάτων χαρακτηρίζεται αυτός ως σεβάσμιον τέμενος⁴⁴, δηλαδή ναός,⁴⁵ όπως με τον ίδιο τρόπο χαρακτηρίζεται ως ἄγιον τέμενος και ο ναός του αγίου Δημητρίου⁴⁶. Όσον αφορά την αχριβή θέση του ναού των τριών μαρτύρων, θα λέγαμε ότι ο καθορισμός της είναι δύσκολος, καθώς δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία. Πρέπει πάντως να συσχετισθεί με τη θέση της μονής της αγίας Ματρώνας, επειδή οι βάρβαροι στην επιδρομή που αναφέραμε, προτού φθάσουν στον ναό της Αγάπης, Ειρήνης και Χιόνης, πέρασαν αρχικά από τη θέση που βρισκόταν η παραπάνω μονή⁴⁷. Άλλα για αυτήν (τη μονή της αγίας Ματρώνας) θα κάνουμε λόγο στη συνέχεια της παρούσας μελέτης.

Η παύση των διαγώμών, οι οποίοι μέσω του μαρτυρίου προσέφεραν έναν ιδεώδη τρόπο πνευματικής τελείωσης, η σταδιακή εκκοσμίκευση της χριστιανικής ζωής ιδιαίτερα μετά το διάταγμα των Μεδιολάνων περί ανεξιθρησκείας (313) και την κρατική αναγνώριση του Χριστιανισμού, καθώς και η κοινωνική διαφθορά και κρίση της εποχής οδήγησαν πολλούς χριστιανούς να αναζητήσουν έναν αυστηρότερο τρόπο ζωής, σύμφωνο με τις επιταγές του ευαγγελίου και να στραφούν στον μοναχισμό⁴⁸. Όπως αναφέραμε, ήδη από τα τέλη του 3ου - αρχές του 4ου αιώνα η μοναστική κίνηση είχε κάνει την εμφάνισή της στην Αίγυπτο και με γρογούς ρυθμούς είχε αρχίσει να εξαπλώνεται στις γειτονικές περιοχές. Στα κατοπινά χρόνια η τάση φυγής και απομάκρυνσης από τον κόσμο των προκλήσεων και της διαφθοράς και η ανάπτυξη της μοναχικής ζωής σημειώνουν μεγάλη πρόοδο.

Μεταξύ των χριστιανών που εγκαταλείπουν τα εγκόσμια για να μονάσουν ήταν και ο Πορφύριος, ο μετέπειτα επίσκοπος Γάζης (395-420). Καταγόταν από γένος... έπισημον και πατρίδα είχε τη Θεσσαλονίκη⁴⁹. Η γέννησή του τοποθετείται γύρω στο 347⁵⁰. Όπως πληροφορούμαστε από τον Βίο του,

43. Βλ. Tafrali, δ.π., σ. 24· Moutsopoulos, δ.π., σσ. 146 κ.ε. Ο Μ. Χατζή Ιωάννου άλλοτε κάνει λόγο για μοναστήριον των αγίων Χιόνης, Ειρήνης και Αγάπης βλ. Χατζή Ιωάννου, Αστυγραφία, δ.π., σσ. 101-102 και άλλοτε για ναό (εκκλησία) των τριών μαρτύρων βλ. Χατζή Ιωάννου, Αστυγραφία, δ.π., σσ. 34, 103-104.

44. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 126.24-25 ... τοῦ σεβασμίου τεμένους τῶν τριῶν ἀγίων μαρτύρων Χιόνης, Ειρήνης και Ἀγάπης.

45. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 261 (Index). Για ναό των τριών αγίων μαρτύρων κάνουν λόγο και οι περισσότεροι μελετητές που ήδη αναφέραμε (R. Janin, A. Béchard, Εν. Μαρκή Αγγέλου, B. Δημητριάδης, J.-M. Spieser).

46. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 127.1 ... τὸ ἄγιον τέμενος τοῦ πανενδόξον μάρτυρος (Δημητρίου).

47. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 126.13-32.

48. Βλ. Hussey, δ.π., σ. 738· T. Talbot Rice, Ο δημόσιος και ιδιωτικός βίος των Βυζαντινών, μτφ. Φ. Κ. Βέρου, Αθήνα 31986, σ. 9· Μαντζαρίδης, δ.π., σσ. 104-109.

49. Βίος Πορφυρίου Γάζης, H. Grégoire et M.-A. Kugener (έκδ.), *Marc le Diacre Vie de Porphyre évêque de Gaza. Texte établi, traduit et commenté*, Paris 1930, σ. 4 στ. 5-9.

50. Βίος Πορφυρίου Γάζης, 4. Για τον Πορφύριο επίσης βλ. Γ. Τσορμπατζόγλου,

που συνέγραψε ο μαθητής του Μάρκος, ο οποίος ασκούσε την τέχνη του καλλιγράφου⁵¹, τον Πορφύριο τον κατέλαβε θεῖος ἔρως... καταλείψαι πατρίδα καὶ λαμπρότητα γένους καὶ πλοῦτον ἀπειρον καὶ ἀσπάσασθαι τὸν μονῆρη βίον. Για τον λόγο αυτό ταξίδεψε με πλοίο από τη Θεσσαλονίκη στην Αίγυπτο, όπου αφού έφθασε στην περιοχή της Σκήτης, αξιώθηκε μετά από λίγες ημέρες του μοναχικού σχήματος. Εκεί παρέμεινε και ασκήτεψε πέντε χρόνια (372-377), ενώ έπειτα μετέβη στην Παλαιστίνη⁵².

Το ερώτημα που προκύπτει είναι, γιατί ο Πορφύριος ταξίδεύει στην Αίγυπτο για να μονάσει, αντί να καρεί μοναχός σε κάποιο μοναστήρι της Θεσσαλονίκης ή της γύρω περιοχής. Ασφαλώς η Αίγυπτος ως κοιτίδα του μοναχισμού αποτελούσε πόλο έλξης και προσήλκυε τους πιστούς που επιθυμούσαν να ενδυθούν το μοναχικό σχήμα και να ασκητέψουν εκεί. Από την άλλη πλευρά όμως είναι πολύ πιθανό να υποθέσουμε πως δεν πρέπει να είχαν ιδρυθεί ακόμη τον 4ο αιώνα μοναστήρια στη Θεσσαλονίκη, γι' αυτό και ο Πορφύριος αναγκάζεται εκ των πραγμάτων, προκειμένου να πραγματοποιήσει την επιθυμία του, να φύγει από την πόλη του και να μεταβεί κάπου αλλού (στην Αίγυπτο). Ακόμη και όταν αποστέλλει τον μαθητή του Μάρκο από τα Ιεροσόλυμα, όπου βρισκόταν άρρωστος, στη Θεσσαλονίκη (προ του 392) για να λάβει το μερίδιό του από τη διανομή της πατρικής περιουσίας⁵³, πάλι δεν γίνεται λόγος για κάποια μονή της Θεσσαλονίκης ή έστω για κάποιον πνευματικό πατέρα και γέροντα, που ενδεχομένως τον είχε συμβούλεψε ή παρακινήσει να μεταβεί και να μονάσει στην Αίγυπτο.

Την άποψή μας αυτή ότι κατά τον 4ο αιώνα μάλλον δεν πρέπει ακόμη να υπήρχαν μοναστήρια στη Θεσσαλονίκη, έρχεται να επιβεβαιώσει έμμεσα ο Ιστορικός του α΄ μισού του 5ου αι. Σωζομενός. Αφού κάνει λόγο για τη σύνοδο της Σαρδικής (342/3), καθώς και για τον μοναχισμό και τους μοναχούς της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης, της Συρίας, της Παφλαγονίας και του Πόντου⁵⁴, διαπιστώνει ότι οι Θρᾷκες... καὶ Ἰλλυροί καὶ ὅσοι τὴν καλουμένην Εὐρώπην οἴκουσιν, ... ἀπείρατοι ἔτι (τον 4ο αι.) μοναχικῶν συνοικιῶν ἦσαν...⁵⁵. Πρόγιατι ακόμη και η πρωτεύουσα της βυζαντινής αυτοκρατορίας, η

«Πορφύριος επίσκοπος Γάζης», *Το Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, II, σσ. 186-192, όπου και βιβλιογραφία: Κοτζάμπαση, ὁ.π., σ. 89.

51. *Βίος Πορφυρίου Γάζης*, Introduction XI. Σήμερα δε σωζέται το πρωτότυπο έργο του Μάρκου, αλλά διασκενή από μεταγενέστερο άγνωστο οιγκωφέα των 6ου-7ου αιώνα βλ. I. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη⁵1987, σ. 122· Τοορμπατέόγλου, «Πορφύριος επίσκοπος Γάζης», ὁ.π., σ. 191.

52. *Βίος Πορφυρίου Γάζης*, 4.9-20 Κοτζάμπαση, ὁ.π., σ. 89.

53. *Βίος Πορφυρίου Γάζης*, 6.6-26.

54. Σωζομενός, *Εκκλ. Ιστορία*, J. Bidez - G. C. Hansen (έκδ.), *Sozomenus Kirchengeschichte* (GCS 50), Berlin 1960, σσ. 114-124.

55. Σωζομενός, *Εκκλ. Ιστορία*, 124.21-23.

Κωνσταντινούπολη, απέκτησε –όπως ήδη αναφέραμε– το πρώτο ορθόδοξο μοναστήρι της στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι., συγκεκριμένα το 382-383 (επιρόκειτο για τη μονή του Ισαακίου ή Δαλμάτου), ενώ στον ευρύτερο θρακικό χώρο το πρώτο μοναστήρι ιδρύθηκε στα χρόνια του αυτοκράτορα Αρχαδίου (395-408) και ήταν το καστέλλιον (= οχυρωμένο μοναστήρι) της Αλμυρίσου⁵⁶.

Στη Μακεδονία, με βάση τα στοιχεία που έχουμε, χρονολογείται η εμφάνιση του μοναχισμού στον 5ο-6ο αιώνα. Από μία παλαιοχριστιανική επιγραφή σε μαρμάρινη πλάκα, η οποία βρέθηκε στο χωριό Ραχώνι της βορειοδυτικής Θάσου και φυλάσσεται στο μουσείο του νησιού, μαθαίνουμε για την ύπαρξη της μονής Αρχαγγέλου, που τοποθετείται στην περιοχή του παραπάνω χωριού και χρονολογείται η ίδρυσή της στον 5ο αιώνα⁵⁷. Επίσης, από μία επιτάφια επιγραφή σε πλάκα λευκού μαρμάρου, που βρίσκεται στο βιζαντινό μουσείο της Βέροιας, πληροφορούμαστε για τη Θεοδώρα, ηγουμένη ενός γυναικείου μοναστηριού, το οποίο χρονολογείται στον 5ο-6ο αιώνα και χωρίς αμφιβολία πρέπει να αναζητηθεί στη Βέροια⁵⁸.

Οσον αφορά την ίδια τη Θεσσαλονίκη, φαίνεται, από όσα είπαμε παραπάνω, πως κατά τον 4ο αιώνα δεν πρέπει ακόμη να υπήρχαν σε αυτήν μοναστήρια. Η εμφάνιση του μοναχισμού στην πόλη πιθανότατα τοποθετείται χρονικά –σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα και τις μαρτυρίες των πηγών– στον 5ο αιώνα.

Από τη Διήγηση που συνέγραψε ο Ιγνάτιος ηγούμενος της μονής Ακαπνίου Θεσσαλονίκης Περὶ τῆς θεανδρικῆς εἰκόνος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς φανερωθείσης ἐν τῇ κατὰ Θεσσαλονίκην μονῇ τῶν Λατόμων⁵⁹

56. Βλ. ανωτέρω σ. 37.

57. Η επιγραφή αναφέρει κατά λέξη τα εξής +Ἐγένετο τὸ ἔφον τοῦτο (πιθανόν η ανέγερση του καθόλικου της μονής) ἐπὶ Θεοδώρου πρεσβυτέρου καὶ Φιοκᾶ δημακόνου καὶ δεντρεραζόνου τῆς μονῆς τοῦ Ἀρχαγγέλου... βλ. D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, BCH Supplément 8. Athènes - Paris 1983, σσ. 212-213. Για τη μονή Αρχαγγέλου επίσης βλ. Δ. Στρατής, «Μονή Αρχαγγέλου», *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας* (Γενική εποπτεία Θ. Ζήσης), Α'. Ανατολική Μακεδονία (Σ. Πασχαλίδης - Δ. Στρατής) (Α.Π.Θ. / K.B.E.), Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 461-462; Ζήσης, Μορφές και θέματα, ὁ.π., σ. 106.

58. Βλ. Feissel, ὁ.π., σσ. 64-65; Ζήσης, Μορφές και θέματα, ὁ.π., σ. 106.

59. Η Διήγηση, η οποία περιέχει πολλά στοιχεία που ανταποκρίνονται στην ιστορική και αρχαιολογική πραγματικότητα, απήχει παλιότερη προφορική παράδοση. Η συγγραφή της τοποθετείται χρονικά σινάθιστος στον 11ο αιώνα ή κατά μία άλλη εκδοχή στο τέλος του 9ου, βλ. Ει. Τσιγαρίδας, Οι τοιχογραφίες της μονής Λατόμου Θεσσαλονίκης και η βιζαντινή ξωγραφική του 12ου αιώνα, Μακεδονική Βιβλιοθήκη 66, Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη 1986, σ. 13 σημ. 15 (στο εξής: *Τοιχογραφίες*) του ίδιου, *Μονὴ Λατόμου* (*Οσιος Δαβίδ*). Οδηγοί I.M.X.A. 10, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 9 (στο εξής: *Μονὴ Λατόμου*). Στον 11ο αιώνα τοποθετούν τη συγγραφή της Διηγήσεως ο R. Janin, ο Σ. Καδάς, ο Σ. Πασχαλίδης κ.ά. βλ. Janin, *Grands centres*, ὁ.π., σ. 393 σημ. 5· Σ. Καδάς, «Διήγηση Ιγνατίου περὶ του ψηφιδωτού της μονῆς Λατόμου (Διονυσίου 132,13 και 260,13)», Ανατυπον εκ της *Κληρονομίας*, τ. 20, τεύχ. A'-B', 1988, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 146 σημ. 13· Σ.

προκύπτει ότι ο οίκος και το βαλανεῖον (= λουτρό) που οικοδόμησε η Θεοδώρα, η χριστιανή κόρη του Μαξιμιανού (286-305), συναυτοκράτορα του Διοκλητιανού (284-305), μετατράπηκαν, μετά την αναγνώριση και επικράτηση του χριστιανισμού, σε μονή, που τιμούσε τη μνήμη του προφήτου Ζαχαρία.

Η Θεοδώρα, η οποία είχε βαπτισθεί χριστιανή από τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης Αλέξανδρο⁶⁰, για να εκτελεί τα νέα θρησκευτικά της καθήκοντα ανενόχλητη από τους ειδωλολάτρες γονείς της, προσποιήθηκε πως έπασχε από κάποια ασθένεια και ζήτησε –προκειμένου να βελτιωθεί η υγεία της– να οικοδομήσει οίκον τε και βαλανεῖον... περὶ τὰ βορειότερά πον καὶ ἀνωφερέστερα μέρη τῆς πόλεως (= Θεσσαλονίκης), ἀ δὴ Λατόμια ἐγχωρίως δονομάζονται, διὰ τὸ τοὺς λίθους ἐκεῖθεν... λατομεῖσθαι τοὺς χρησίμους εἰς οἰκοδομάς⁶¹.

Αμέσως μετά την περάτωση των οικοδομικών εργασιών, καθιέρωσε το βαλανείο σε χριστιανικό ναό με τη συνδρομή του επισκόπου Θεσσαλονίκης Αλεξάνδρου και έδωσε εντολή σε έναν ξωγράφο να αγιογραφήσει στην ανατολική αψίδα τη μορφή της Θεοτόκου. Ενώ όμως ο ξωγράφος τελείωνε το έργο του, αντίκρυσε έκπληκτος αντί για τη μορφή της Παναγίας, τη μορφή του Ιησού Χριστού ἐπὶ νεφέλης φωτεινῆς, την οποία πλαισίωναν τα τέσσερα πτερωτά σύμβολα των ευαγγελιστών (άγγελος, λέων, μόσχος, αετός) και οι προφήτες Ιεζεκιήλ και Αβρακούμ, αριστερά και δεξιά αντίστοιχα⁶².

Το θαυμαστό αυτό γεγονός ο ξωγράφος ανακοίνωσε στη Θεοδώρα, η οποία θέλησε να το κρατήσει μυστικό. Ωστόσο, κάποιος από τους υπηρέτες της το πρόδωσε στη μητέρα της: η τελευταία κάλεσε τη Θεοδώρα να δώσει εξηγήσεις, όπως επίσης και να λάβει μέρος στη θυσία που θα προσφερόταν στη θεά Ἀρτεμη για τη σωτηρία του πατέρα της Μαξιμιανού, που έλειπε σε εκστρατεία εναντίον των Σαρακανών (Σαρακατών). Η Θεοδώρα αρνήθηκε τόσο την ύπαρξη της εικόνας όσο και να λάβει μέρος στη θυσία, χαρακτηρί-

Πασχαλίδης, «Σενοίφιος ο Σημειοφόρος», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, ΙΙ, σ. 218 (οτο εξής: «Σενοίφιος Σημειοφόρος»). Ο Feissel, ὁ.π., σ. 97, θεωρεί ότι γράφτηκε τον 9ο αιώνα. Η Διήγησις Ιγνατίου εκδόθηκε από τον A. Παπαδόπουλο-Κεραμέα βλ. A. Papadopoulos-Kerameus, *Varia graeca sacra. Sborník grečeskich neizdanných bogoslovských textov IV-XV vekov*. St. Petersburg 1909 (ανατ. Leipzig 1975), σσ. 102-113. Σχετικά με τη μονή Ακαπνίου Θεσσαλονίκης, η οποία ιδρύθηκε στο α' τρίτο του 11ου αιώνα βλ. Janin, *Grands centres*, ὁ.π., σσ. 347-349. Η μονή Ακαπνίου έχει ταυτισθεί με τον ναό του Προφήτη Ηλία Θεσσαλονίκης, που σώζεται μέχρι σήμερα. Διεξοδικά βλ. Θ. Παπαζώτος, «Η Μονή Ακαπνίου. Ο ναός του Προφήτη Ηλία», *Θεσσαλονικέων Πόλεων* 2 (1997) 34-73.

60. Διήγησις Ιγνατίου, 105.25-28. Για τη Θεοδώρα βλ. Σ. Πασχαλίδης, «Θεοδώρα, θιγάτη της Μαξιμιανού, μάρτυς», *To Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, Ι, σσ. 291-294 (οτο εξής: «Θεοδώρα μάρτυς»), όπου και βιβλιογραφία. Όσον αφορά τον επίσκοπο Θεσσαλονίκης Αλέξανδρο βλ. ανωτέρω σημ. 32.

61. Διήγησις Ιγνατίου, 106.2-7· Καδάς, ὁ.π., σ. 144· Πασχαλίδης, «Θεοδώρα μάρτυς», ὁ.π., σσ. 291-292.

62. Διήγησις Ιγνατίου, 106.28-33, 107.1-32· Καδάς, ὁ.π., σ. 144· Πασχαλίδης, «Θεοδώρα μάρτυς», ὁ.π., σ. 292.

ζοντας ως ξόανα τους ειδωλολατρικούς θεούς⁶³. Όταν έμαθε αυτά ο πατέρας της, διέταξε να την κλείσουν στη φυλακή, όπου βρήκε μαρτυρικό θάνατο και να πυρπολήσουν το βαλανείο-ναό⁶⁴. Κατά την πυρπόληση η παράσταση του Χριστού δεν καταστράφηκε, επειδή η Θεοδώρα πολύ πιο ποιν είχε μεριμνήσει και την είχε καλύψει με δέρμα βοδιού, πλίνθους και ασβέστη⁶⁵.

Μετά την πλήρη επικράτηση του χριστιανισμού, όταν πλέον ο θρόνος της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν στα χέρια χριστιανών βασιλέων, μετατράπηκε ο εν λόγω ναός, που είχε ανεγερθεί εις τύπον δῆθεν βαλανείου, σε μονή, η οποία αφιερώθηκε στον προφήτη Ζαχαρία⁶⁶. Η μετατροπή του ναού και η ανοικοδόμηση της μονής, σύμφωνα με τα πορίσματα της αρχαιολογικής έρευνας, τοποθετείται χρονικά στο τέλος του 5ου αιώνα⁶⁷. Στους κατοπινούς αιώνες (6ο, 7ο, 8ο) δεν έχουμε καμία πληροφορία για το μοναστήρι αυτό του προφήτου Ζαχαρία, που βρισκόταν –όπως αναφέραμε– στη θέση Λατόμια της Θεσσαλονίκης και πιθανόν έφερε, άγνωστο από πότε, την επονομασία τῶν Λατόμων⁶⁸. Σήμερα σώζεται μόνο το καθολικό του στην άνω πόλη της Θεσσαλονίκης, στο τέρμα της οδού Αγίας Σοφίας, κάτω και νοτιοδυτικά από τη μονή των Βλατάδων. Πρόκειται για έναν μικρό σταυροειδή με τρούλο ναό, που λανθασμένα έχει αφιερωθεί από το 1921 στον όσιο Δαβίδ⁶⁹.

Στην κόγχη του ιερού διατηρείται σε καλή κατάσταση η ψηφιδωτή παράσταση του Χριστού (της Θεοφανείας), η οποία περιγράφεται –όπως είδαμε παραπάνω– στη Διήγηση του Ιγνατίου. Με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα η εν λόγω παράσταση χρονολογείται στην ίδια εποχή που μετατράπηκε το βα-

63. Λιεζοδικά βλ. Διήγησις Ιγνατίου, 107.32-33, 108.1-33, 109.1-5· Καδάς, ό.π., σ. 144· Πασχαλίδης, «Θεοδώρα μάρτυρις», δ.π., σσ. 292-293.

64. Διήγησις Ιγνατίου, 109.17-24· Καδάς, ό.π., σσ. 144-145· Πασχαλίδης, «Θεοδώρα μάρτυρις», δ.π., σ. 293.

65. Διήγησις Ιγνατίου, 108.20-23· Καδάς, ό.π., σ. 145· Πασχαλίδης, «Θεοδώρα μάρτυρις», δ.π., σσ. 292-293.

66. Διήγησις Ιγνατίου, 110.1-6· Άρτι τότε τῆς ἐλληνικῆς ἀχλίνος διασκεδασθείσης και βασιλεῖνοι χριστιανοίς τὰ Ρωμαίων σκῆπτρα..., ἥνικα καὶ τοῦτο δὴ τὸ πολιτιθύλητον ιερὸν τὸ εἰς τύπον δῆθεν βαλανείου οἰκοδομηθέν, ὡς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσεν, εἰς ὄνομα τοῦ προφήτου Ζαχαρίου μετανομάσθη καὶ εἰς μοναστήριον ἀποκατέστη... Janin, *Grands centres*, δ.π., σ. 373· Καδάς, ό.π., σ. 145· Πασχαλίδης, «Σενούφιος Σημειοφόρος», δ.π., σ. 219.

67. Βλ. Στ. Πελεκανίδης, *Παλαιοχρυστιανικά μνημεία Θεσσαλονίκης. Αχειροποίητος - Μονή Λατόμου, Θεσσαλονίκη 1949* (ανατ. Θεσσαλονίκη 1973), σσ. 45-46· Janin, *Grands centres*, δ.π., σ. 393· Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, δ.π., σσ. 13-14· του ίδιου, *Μονή Λατόμου*, δ.π., σ. 10.

68. Ο μοναχός Σενούφιος στα χρόνια του αιώνα προτού Λέοντα Ε' του Αρμενίου (813-820) παρασινήθηκε από ονδάνια θεύκη φωνή να αφήσει την Αίγυπτο και να πορευθεί εἰς τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ μοναστήριον, τὸ τῶν Λατόμων βλ. Διήγησις Ιγνατίου, 110.12-20. Η Διήγηση Ιγνατίου αφήνει να εννοήσουμε ότι το εν λόγω μοναστήριο των Λατόμων ήταν αυτό που τιμούσε τη μνήμη του προφήτου Ζαχαρία.

69. Βλ. Janin, *Grands centres*, δ.π., σ. 392· Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, δ.π., σ. 11· του ίδιου, *Μονή Λατόμου*, δ.π., σ. 7. Για τον όσιο Λαβίδ τον Θεσσαλονίκεα βλ. στη συνέχεια της παρούσας μελέτης.

λανείο - ναός σε μονή, δηλαδή στα τέλη του 5ου αιώνα ή λίγο αργότερα, στο α' μισό ή στα μέσα του 6ου αιώνα⁷⁰. Όπως σημειώνεται στην αφιερωματική επιγραφή, που συνοδεύει την παράσταση, αυτή έγινε με δαπάνη κάποιας άγνωστης γυναικάς⁷¹, την οποία ο Ιγνάτιος στη Διήγησή του ταυτίζει με την κόρη του Μαξιμιανού, Θεοδώρα. Στην περίοδο της Εικονομαχίας (α' φάση 726-787), πιθανότατα για να προστατευθεί από τους εικονομάχους, το ψηφιδωτό σκεπάσθηκε με δέρμα βοδιού, πλίνθους και κονίαμα⁷². Αργότερα, επί αυτοκράτορα Λέοντα Ε' του Αρμενίου (813-820) η παράσταση με τη θεανδρική μορφή του Σωτήρος Χριστού αποκαλύφθηκε, ύστερα από σεισμό, στον μοναχό Σενούφιο, που είχε έλθει, ακολουθώντας θεία προτροπή και κέλευση, από τη Νίτρια της Αιγύπτου στη Θεσσαλονίκη⁷³. Έκτοτε η μονή των Λατόμων, που μέχρι τότε τιμούσε τον προφήτη Ζαχαρία, φαίνεται, πως σε ανάμνηση της θαυμαστής αυτής φανέρωσης του Κυρίου, αφιερώθηκε στον Σωτήρα Χριστό⁷⁴.

Εκτός όμως από την παραπάνω μονή του προφήτου Ζαχαρία στη θέση Λατόμια της Θεσσαλονίκης, της οποίας η ίδρυση –όπως προαναφέραμε– χρονολογείται με βάση τα αρχαιολογικά δεδομένα στα τέλη του 5ου αιώνα, υπήρχε στην πόλη το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα –σύμφωνα με μαρτυρίες

70. Βλ. Πελεκανίδης, *Ιαλαιοχωριστιανικά μνημεία*, ό.π., σ. 46; Janin, *Grands centres*, ό.π., σ. 394; Spieser, ό.π., σ. 161. Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, ό.π., σ. 23· του ίδιου, *Μονή Λατόμου*, ό.π., σσ. 53-54.

71. + Πηγή ζωτική, δεκτική, θρησπτική ψηφάν πιστῶν ὁ πανέντυμος οἶκος οὗτος. Εὐξαμένη ἐπέτυχα καὶ ἐπιτυχόντα ἐπλήρωσα. + Υπὲρ εὐχῆς ἡς οἴδεν ὁ Θεὸς τὸ ὄνομα βλ. Feissel, ό.π., σ. 98; Τσιγαρίδας, *Μονή Λατόμου*, ό.π., σ. 43.

72. Βλ. Janin, *Grands centres*, ό.π., σ. 394· Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, ό.π., σ. 14· του ίδιου, *Μονή Λατόμου*, ό.π., σ. 10. Στη Διήγησή του ο Ιγνάτιος αναφέρει ότι η Θεοδώρα κάλυψε το ψηφιδωτό για να μην το δει κανείς και υποψιασθεί ότι ήπαν χριστιανή βλ. Διήγησις *Ignatios*, 108.20-25.

73. Διήγησις *Ignatios*, 110.6-33, 111.1-32, 112.1-2· Janin, *Grands centres*, ό.π., σ. 394· Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, ό.π., σ. 14· του ίδιου, *Μονή Λατόμου*, ό.π., σ. 10· Καδάς, ό.π., σ. 145· Πασχαλίδης, «Σενούφιος Σημειοφόρος», ό.π., σ. 220. Αναλυτικά για τον Λέοντα Ε' Αρμένιο βλ. Θ. Κορρές, *Λέων Ε' ο Αρμένιος και η εποχή του: Μια κρίσιμη δεκαετία για το Βυζάντιο (811-820)*, Θεσσαλονίκη 1996.

74. Μαρτυρία για τούτη της αφιερώσεως μας παρέχει ο Βίος του Ιωσήφ Υμνογράφου, που γράφτηκε από τον Ιωάννη Διάκονο (τέλη 9ου - 11ος αιώνας). Το 831 ο Ιωσήφ ήλθε στη Θεσσαλονίκη και έγινε μοναχός κατά τό ίερόν φροντιστήριον τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος.. τοῦ Λατόμου νῦν ἐκ τοῦ γεγενημένου θαίματος τό φροντιστήριον ὀνομάζεται βλ. Ιωάννου Διακόνου ... Λόγος εἰς τὸν Βίον τοῦ ἐν ἀγίοις πατρός ἡμῶν Ιωσῆφ τοῦ Υμνογράφου, ἐκδ. J., P. Migne, PG 105, Paris 1862 (ανατ. Turnhout 1976), στ. 945B· Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, ό.π., σσ. 14-15· του ίδιου, *Μονή Λατόμου*, ό.π., σσ. 10-11. Για τον Ιωσήφ Υμνογράφο βλ. Π. Χόριτου, «Ιωσῆφ ο Υμνογράφος», *Το Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*, I, σσ. 358-365 όπου και βιβλιογραφία. Όσον αφορά τη μετέπειτα ιστορία της μονής Λατόμου ή των Λατόμων, η οποία ας σημειωθεί ότι στη διάρκεια της Τονοχορατίας μετατράπηκε σε τζαμί με την ονομασία *Suluca* ή *Kεφαλομετίμη* ή *Μοναχάτ* βλ. Janin, *Grands centres*, ό.π., σ. 392 κ.ε.; Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, ό.π., σσ. 15 κ.ε.; του ίδιου, *Μονή Λατόμου*, ό.π., σσ. 11 κ.ε.

των πηγών – και ένα ακόμη μοναστικό καθίδρυμα, στο οποίο μόνασε ένας περίφημος ασκητής: ο όσιος Δαβίδ.

Στοιχεία για αυτόν αντλούμε κυρίως από τον Βίο του που συνέταξε ανώνυμος συγγραφέας στη Θεσσαλονίκη κατά τα έτη 715-720⁷⁵, καθώς και από τη συλλογή ιστοριών για μοναχούς της Ανατολής, γνωστή ως *Λειμών*, που συνέθεσε περί τα τέλη του 6ου - αρχές του 7ου αιώνα ο Ιωάννης Μόσχος (+615 ή 619)⁷⁶. Επιπρόσθετες πληροφορίες παρέχουν ένα *Έγκλιμαν εἰς τὸν ὄστιον...* Δαβίδ που εξέδωσε το 1970 ο Β. Λαούρδας βάσει δύο κωδίκων της μονής Διονυσίου Αγίου Όρους (του 13ου και 17ου αιώνα αντίστοιχα)⁷⁷, καθώς και δύο σύντομες περιγραφές της ασκήσεως του οσίου στο Συναξάριο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και στο Μηνολόγιο (Vat. gr.1613) του αυτοκράτορα Βασιλείου Β' (976-1025)⁷⁸.

Αν και ο *Βίος* του οσίου Δαβίδ, όπως και το *Έγκλιμαν προς τιμήν του*, δεν αναφέρουν λεπτομέρειες σχετικά με τον τόπο της καταγωγής του⁷⁹, από

75. Τον Βίο του οσίου Δαβίδ εξέδωσε αρχικά στηριζόμενος σε ένα χειρόγραφο του Βερολίνου (του 12ου αιώνα) ο Valentín Rose, *Leben des heiligen David von Thessalonike*, Berlin 1887. Σε νέα έκδοση του Βίον –την οποία χρησιμοποιούμε– με διορθώσεις, βάσει κυρίως ανέκδοτων αγιογρεπτικών κωδίκων (του 12ου - 17ου αιώνα), προχώρησε το 1979 ο αρχιμανδρίτης Ει.-Ει. Λεληδήμιος, «*Βίος καὶ πολιτεία τοῦ δύσιον πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ τοῦ ἐν τῇ θεοσάρτῳ πόλει Θεσσαλονίκης*», *Ο ὄσιος Δανίδης ο εν Θεσσαλονίκῃ, ανάτυπον εκ του πανηγυρικού τείχ. προς τιμὴν του οσίου Δανίδη του εν Θεσσαλονίκῃ 1979*, σσ. 4-15. Πιθανόν ο ανώνυμος συγγραφέας του Βίου του οσίου Δαβίδ να ήταν μοναχός στο ίδιο μοναστήρι της Θεσσαλονίκης στο οποίο προηγουμένως είχε μονάσει και ταφεί –όπως θα δούμε παρακάτω– και ο όσιος βλ. Α. Ξυγγόποιος, «*Ανάγλυφον του οσίου Δαβίδ του εν Θεσσαλονίκῃ*», *Μακεδονικά 2* (1941-1952) 151; R. Loenertz, «*Saint David de Thessalonique. Sa Vie, son culte, ses reliques, ses images*», *REB* 11 (1953) 206.

76. Ηρόκειται για την αρχαιότερη μέχρι στιγμής πηγή, στην οποία γίνεται λόγος για τον δύσιο Δαβίδ. Ο Ιωάννης Μόσχος μαζί με τον Σωφρόνιο Σοφιστή, τον μετέπειτα πατριάρχη Ιεροσολύμων (634-638), επισκέψθηκαν στα χρόνια του αυτοκράτορος Τιμερίου Α' (578-582) τα μοναστήρια της Αγιάσπτου. Ανάμεσα σε αυτά, στην τοποθεσία Λιθαζόμενον της Αλεξανδρειας υπήρχε και το μοναστήρι του αββά Παλλαδίου, ο οποίος ήταν Θεσσαλονίκιες. Ο Παλλάδιος πληροφόρησε τους επισκέπτες του για τον δύσιο Δαβίδ, που ασκήτειν στη Θεσσαλονίκη, όταν ο ίδιος βρισκόταν ακόμα εκεί βλ. Ιωάννης Μόσχος, «*Λειμών*», J. P. Migne (έκδ.), *Toῦ μακαρίου Ἰωάννου τοῦ Εὐπρατᾶ* (Μόσχου) βίβλος ἡ λεγομένη *Λειμών*, PG 87.3, Parisiis 1865, στ. 2847-3116 και ειδικότερα για τον δύσιο Δαβίδ στ. 2919-2924.

77. Βλ. «*Έγκλιμαν εἰς τὸν δύσιον πατέρα ἡμῶν Δαβίδ, τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ, Β. Λαούρδας*» (έκδ.), «*Ανέκδοτον εγκάλιμον εἰς τὸν δύσιον Δαβίδ*», *Μακεδονικά 10* (1970) 243-256.

78. Βλ. Δεληδήμιος, ό.π., σσ. 15-16. Άλλες εκδόσεις και μελέτες παλαιότερες και νεώτερες που αφιορούν τον δύσιο Δαβίδ, διεξοδικά βλ. εις A. Vasiliiev, «*Life of David of Thessalonica*», *Traditio* 4 (1946) 115-120; Loenertz, ό.π., σσ. 205-219.

79. Τόσο ο *Βίος* όσο και το *Έγκλιμαν παρουσιάζον* τον δύσιο Δαβίδ να βρίσκεται στη Θεσσαλονίκη, αφήνοντας να εννοηθεί ότι προερχόταν από αυτήν την πόλη βλ. Βίος του οσίου Δανίδη, Ει.-Ει. Δεληδήμιος (έκδ.), 5.10-11 Οὗτος ὁ πολύτιμητος ἡμῶν πατήρ καὶ τῷ βίῳ ἵσταγγελος ἐν τῇ λαμπρᾷ καὶ περιωνίᾳ της Θεσσαλονίκην πόλει ὃν τε καὶ διατρίβιον ...: *Έγκλιμαν εἰς τὸν δύσιον Δαβίδ*, 244.1-4 Δαβίδ δέ ὁ ὀσιώτατος..., οἵτις τὸν ἄλλων κλῆρος ἔξαρστος ἐκ Θεσσαλονίκης καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ γενόμενος καὶ ἔξαιστοις διηγονισμένος τῆς ἀσκητικῆς παλαιότερας ἀθλούς τε καὶ ἴδρυσιν...

τον *Λειμάνα* του Ιωάννου Μόσχου προκύπτει ότι ο Δαβίδ ήταν τῷ ... γένει *Μεσοποταμινός*⁸⁰. Πιθανόν εξαιτίας των συνεχών επιδρομών των Περσών στις περιοχές της Μεσοποταμίας⁸¹ εγκατέλειψε την πατρίδα του και ήλθε στη Θεσσαλονίκη, όπου έγινε μοναχός ζῶστι θείῳ τρωθεὶς ... ἐν τῇ μονῇ τῶν ἀγίων μαρτύρων Θεοδώρου καὶ Μερκούριου ἐπιλεγομένη Κουκουλιατῶν⁸². Η μονή αυτή βρισκόταν ἐν τῷ ἀρκτικῷ μέρει τῆς πόλεως πλησίον τοῦ τείχους ἐν φέστι τῷ παραπόρτιον τῶν Ἀπροίτων⁸³.

Στο βόρειο τείχος της Θεσσαλονίκης, δυτικά της Ακροπόλεως, σώζονταν ως το 1913 τα ίχνη δεκατεσάρων παραπορτίων⁸⁴. Σύμφωνα με τον R. Janin, τὸ παραπόρτιο τῶν Ἀπροίτων ταυτίζεται με την πύλη που υπάρχει στο βόρειο τείχος, δυτικά της ακροπόλεως, την οποία οι Τούρκοι αποκαλούσαν Eski Delelik (Παλαιόν Ρήγμα): απέναντι της και ἔξω από την πόλη, κοντά στο τείχος, βρισκόταν –κατά τη γνώμη του– η μονή των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκούριου⁸⁵. Την ἀποψη αυτή του Janin για τη θέση της μονής ακολούθησε και ο Eu. Τσιγαρίδας⁸⁶. Από την πλευρά του ο Γ. Τσορμπατζόγλου αναζητά τη μονή στα βορειοανατολικά της Ακροπόλεως, εκεί όπου αναγνωρίζεται το τοπωνύμιο *Κῆπος τοῦ Προβατᾶ*⁸⁷.

80. Ιωάννης Μόσχος, *Λειμάν*, στ. 2921B· Κοτζάμπαση, ὁ.π., σ. 97. Ο όρος *Μεσοποταμινός* δεν αναφερόταν σε όλη την έκταση της Μεσοποταμίας, αλλά πιθανόν με τον όρο αυτό υποδηλωνόταν μόνο το βόρειο τμήμα της, με σπουδαιότερα κέντρα την Άμιδα και την Έδεσσα βλ. Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 19. Σχετικά με την καταγωγή του οσίου το Σιναξάριο Κωνσταντινουπόλεως και το Μηνολόγιο του Βασιλείου Β' σημειώνονται γενικά ότι ο Δαβίδ προερχόταν από την Ανατολή: Οὗτος ὁ μακάριος (Δαβίδ) ἐξ ἑώρας ἦχον τὴν γένεσιν καὶ Ὁ ἐν ἀγίοις πατήρ ἡμῶν καὶ θαυματουργός Δαβίδ ὑπῆρχε μὲν ἐξ ἀνατολίνθι. Δεληδήμος, ὁ.π., σσ. 15-16.

81. βλ. Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 20.

82. *Βίος οοίου Δανίδ*, 5.11-13: *Ἐγκάμιον εἰς τὸν ὄσιον Λαβίδ*, 245.10-11 ...τῇ μονῇ προσφοιτά τῶν ἀγίων μαρτύρων Μερκούριου καὶ Θεοδώρου.

83. *Βίος οοίου Δανίδ*, 5.13-14: *Κοτζάμπαση*, ὁ.π., σ. 98. Σε αντίθεση με τον *Βίο*, το *Τεγκάμιον πρὸς τιμὴν του οσίου Δαβίδ* κάνει λόγο για δύο μονές. Τη μονή των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκούριου στήν οποία ασκήτευε ο όσιος και ένα γειτονικό πρός αυτήν σεμνεῖον, που έφερε την ονομασία *Ἀπροίτον* βλ. *Ἐγκάμιον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ*, 246.15-17 Τὸ σεμνεῖον (των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκούριου) ἐν ὥπερ ἀσκητικῶς διῆλθει ὁ ὄσιος (Δαβίδ) θέσιν μὲν ἔλαχε τὴν ἀνωτέραν καὶ ἀρκτικωτέραν τῆς πόλεως γειτονιῶν ἐτέρῳ σεμνεῖῳ προσηγορίᾳν φέροντι τὸ *Ἀπροίτον*. Προφανώς το *Ἐγκάμιον* απηχεὶ κάπου αλλη γειτόγραφη παράδοση, γι' αυτό και εμφανίζονται δύο μονές, οι οποίες βέβαια στον *Βίο* του οσίου Δαβίδ συγχωνεύονται σε μία, ίσως λόγω της γειτνίασής τους.

84. βλ. Ταΐραλι, ὁ.π., σ. 101· Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 21· Spieser, ὁ.π., σ. 57 σημ. 185.

85. βλ. Janin, *Grands centres*, ὁ.π., σ. 364.

86. βλ. Τσιγαρίδας, *Τοιχογραφίες*, ὁ.π., σ. 11 σημ. 1. Κατά μία ἄλλη εκδοσή, ο τρίκογχος ναός που αποκαλύφθηκε το 1950 κοντά στον ναό των ἀγίων Θεοδώρων της Βάρνας πιθανόν να σχετίζεται με το καθολικό της μονής των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκούριου των Κουκουλιατών βλ. Μαρκή, *Νεκρόπολη I*, ὁ.π., σ. 77· Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά, *Σύνταγμα των παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος. III. Μακεδονία-Θράκη. I. Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης*, Βιζαντινά Μνημεία 9, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 358-360.

87. βλ. Γ. Τσορμπατζόγλου, «Δανίδ ο Δενδρίτης, όσιος», *Το Αγιολόγιον της Θεσσαλονίκης*.

Ο Κῆπος τοῦ Προβατᾶ τοποθετείται στους πρόποδες του λόφου Καρά Τεπέ, βιορειοανατολικά του Επταπυργίου⁸⁸ και δεν έχει, κατά τη γνώμη μου, καμία σχέση με τη θέση της μονής των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου, η οποία –όπως προαναφέραμε– βρισκόταν στο βόρειο τμήμα της Θεσσαλονίκης, κοντά στο τείχος και στο παραπόρτιο τῶν Ἀπροϊτῶν. Πού ακριβώς τοποθετείται το παραπόρτιο τῶν Ἀπροϊτῶν είναι ακόμη άγνωστο⁸⁹. Μέχρι στιγμής δεν υπάρχει κάποια μαρτυρία που θα μας βοηθούσε να προσδιορίσουμε τη θέση του, αλλά και τη θέση της μονής.

Όσον αφορά την άποψη του R. Janin και των άλλων ερευνητών ότι η μονή των παραπάνω δύο μαρτύρων βρισκόταν εκτός των τειχών, θα μπορούσε να παρατηρηθεί ότι μάλλον δεν λαμβάνει υπόψη της τον Βίο του οσίου Δαβίδ, ο οποίος σαφώς τοποθετεί την εν λόγω μονή ἐν τῷ ἀρκτικῷ μέρει τῆς πόλεως (Θεσσαλονίκης)⁹⁰. Πέραν τούτου, όπως σημειώνεται σε άλλο σημείο του Βίου, το αναφερόμενο μοναστήρι ήταν ορατό από τη θάλασσα⁹¹. Αυτό σημαίνει πως πράγματι βρισκόταν στο εντός των τειχών βόρειο και υψηλό τμήμα της Θεσσαλονίκης, διότι αν βρισκόταν ἔξω από την πόλη, προς βορρά –σύμφωνα με τη γνώμη του Janin– τότε τα βόρεια τείχη θα έκρυψαν τη θέα του και θα καθιστούσαν αδύνατη από θαλάσσης την οπτική επαφή με αυτό. Επομένως, η μονή των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου πρέπει να αναζητηθεί στο εντός των τειχών βόρειο και ἀνω τμήμα της Θεσσαλονίκης, πιθανότατα δυτικά της ακροπόλεως.

Η επονομασία των Κουκουλιατῶν⁹², που είχε το μοναστήρι, ίσως οφειλόταν στον χαρακτηριστικό τρόπο ενδύσεως των μοναχών, οι οποίοι έφεραν κουκούλλιον ωντόσης στον ώμο τους, χωρίς να σκεπάζουν με αυτό πάντα το κεφάλι τους⁹³. Η άλλη επωνυμία τῶν Ἀπροϊτῶν⁹⁴, που επίσης

Ι. σ. 192.

88. Βλ. Βακαλόπουλος, ὁ.π., σσ. 15-16.

89. Βλ. Γ. Γούναρης, *Τα τείχη της Θεσσαλονίκης*, Οδηγοί Ι.Μ.Χ.Α. 8, Θεσσαλονίκη 1982 (= Θεσσαλονίκη 1976), σ. 35; Spieser, ὁ.π., σσ. 56-57.

90. Βλ. ανωτέρω σημ. 83.

91. *Βίος οσίου Δανίδ*, 13.34, 14.1-3 (Ο όσιος Δαβίδ με τους μαθητές του επιστρέφουν με πλοίο από την Κοινοταντινόπολη στη Θεσσαλονίκη) ... ἥγιασαν πλησίον τοῦ μεγάλου ἀκρωτηρίου ὃ ἔχει τὴν ἐπανιμάλιαν ὁ Ἐμβολός, καὶ ἡμι τῷ θεάσασθαι αὐτὸν (πρόσκειται για τον δύο Δαβίδ) τὸ ἄγιον μοναστήριον ἔνθα ὥκει, ἐποίησεν εὐχήν καὶ δοὺς τὴν ἀγάπην τοῖς ἀδελφοῖς ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα τῷ Κιρῳ.

92. Στα χειρόγραφα που περιέχουν τον Βίο του οσίου Δαβίδ συναντώνται επίσης οι τύποι: Κουκούλιατῶν, Κουκουλάτων, Κουκουλλεώτων, Κουκουλλατῶν ή Κουκουλλωτῶν βλ. *Βίος οσίου Δανίδ*, 5 σημ. 8.

93. Βλ. Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 21· Τσομπατζόγλου, «Δανίδ Δενδρίτης», ὁ.π., σ. 192. Πρβλ. Vasiliev, ὁ.π., σ. 136 σημ. 61· Janin, *Grands centres*, ὁ.π., σ. 364. Σε ανάγλυφο πάνω σε μαρμάρινη πλάκα που βρέθηκε τον 1944 στο εβραϊκό νεκροταφείο, ανατολικά της Θεσσαλονίκης και χρονολογείται γύρω στο έτος 900 εικονίζεται ο όσιος Δαβίδ σε στάση δεήσεως να φορά μοναχικό ένδυμα με κουκούλλιον, το οποίο ήταν ωντόσης στον ώμο του. Διεξοδικά βλ.

έφερε η μονή και η οποία πιθανόν μεταδόθηκε και στο ομώνυμο παραπόρτιο, σήμαινε τους μοναχούς που δεν επιτρέποταν να βγαίνουν έξω από το μοναστήρι τους (ά στερητ. + προϊένατ). Η επωνυμία αυτή πρέπει μάλλον να συσχετίσθει με τους αυστηρούς κανόνες που ακολουθούσε η μοναστική αδελφότητα⁹⁵.

Ο χρόνος κατά τον οποίο ο όσιος Δαβίδ ήλθε σε τούτο το μοναστικό καθίδρυμα για να ασκητέψει προσδιορίζεται μεταξύ των ετών 465-470, ενώ η γέννησή του τοποθετείται γύρω στο έτος 450⁹⁶. Άγνωστη παραμένει η ακριβής χρονολογία ιδρύσεως και ο ίδρυτης της μονής των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου. Αν ο όσιος Δαβίδ έγινε μοναχός στην εν λόγω μονή –όπως προαναφέραμε– κατά τα έτη 465-470, τότε η ίδρυσή της πρέπει να τοποθετηθεί πριν από αυτό το χρονικό διάστημα.

Σύμφωνα με τον Λειμώνα του Ιωάννου Μόσχου, στη Θεσσαλονίκη μετά τοῦ ἀββᾶ Δανίδ ἥλθεν καὶ ἄλλος μοναχός ὀνόματι Ἀδολᾶς, καὶ αὐτὸς Μεσοποταμινός, καὶ ἐνέκλεισεν αὐτὸν εἰς τὸ ἀπὸ μέρος τῆς πόλεως εἰς πιθμένα πλατάνου. Ἐποίησεν δέ ἐν αὐτῇ μικρὰν θυρίδα· ὅθεν καὶ συνετύγχανεν τοῖς πρὸς αὐτὸν ἐρχομένοις⁹⁷. Για τον Αδολά και τη δράση του δεν έχουμε καμία άλλη μαρτυρία ούτε στον Βίο του οσίου Δαβίδ ούτε στο Έγκλημαν προς τιμήν του.

Στο μοναστήρι των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου ο Δαβίδ ασκήθηκε στη νηστεία, την αγρυπνία, την ταπεινοφροσύνη, τη μελέτη των θείων Γραφών και την καλλιέργεια των αρετών⁹⁸. Μάλιστα, όπως αναφέρεται στο Έγκλημά του, μετά τον θάνατο του ηγουμένου της μονής, ο όσιος, λόγω της αξίας του και των πνευματικών του χαρισμάτων, πιέσθηκε από την υπόλοιπη αδελφότητα και –μολονότι δεν ήθελε– ανέλαβε την ηγουμενία⁹⁹. Ωστόσο αποφάσισε να συνεχίσει την ασκητική του ζωή πάνω σε ένα δένδρο, ώστε ο Θεός βλέποντας τον αγώνα του να του χαρίσει σύνεσιν καὶ ταπείνωσιν τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ¹⁰⁰. Ανέβηκε λοιπόν για τρία χρόνια και ἐκαθέσθη ἐπὶ τῷ δένδρῳ ὃ ἦν ἐγγύθεν κατά τὸ δεξιὸν μέρος τῆς ἐκκλησίας

Ξωγόποιλος, ὁ.π., σσ. 143-148.

94. Βίος οσίου Δανίδ, 14.25 τῷ τῶν Ἀποδήτων μοναστηρίων, 15.14 ἐν τῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ τῶν Ἀποδήτων, 15.18-19 τῆς αὐτῆς μονῆς τῶν Ἀποδήτων.

95. Βλ. Vasiliev, ὁ.π., σ. 136 σημ. 61· Δεληδήμιος, ὁ.π., σ. 21-22. Περὶ. Tafrali, ὁ.π., σ. 200.

96. Βλ. Δεληδήμιος, ὁ.π., σ. 20. Ο Vasiliev, ὁ.π., σ. 127, προσδιορίζει την ἐναρξη της μοναχής ζωής του οσίου Δαβίδ στο χρονικό διάστημα 468-470, ενώ τη γέννησή του περι το 448-450.

97. Ιοάννης Μόσχος, Λειμών, σ. 2924 A· Vasiliev, ὁ.π., σσ. 125-126· Θαύματα Αγ. Αημητρίου II, σ. 81 σημ. 100 bis· Moutsopoulos, ὁ.π., σ. 131· Ζήσης, Μορφές καὶ Θέματα, ὁ.π., σ. 107· Κοτζάμπαση, ὁ.π., σσ. 97-98.

98. Βίος οσίου Δανίδ, 5.14-29, 6. 1-8· Εγκλημαν εἰς τὸν όσιον Δαβίδ, 245.14-35, 246.1-14· Vasiliev, ὁ.π., σσ. 120-121.

99. Εγκλημαν εἰς τὸν όσιον Δαβίδ, 246.17-22.

100. Βίος οσίου Δανίδ, 6. 13-16· Vasiliev, ὁ.π., σ. 121.

(του καθολικού της μονής) ίστάμενον, δνομα τούτω, ἀμυγδαλέα¹⁰¹. Επί τρία χρόνια υπέμενε τις κακούχιες και τους ψυχρούς ανέμους του χειμώνα ή τη ζέστη και τον καύσωνα του καλοκαιριού¹⁰². Η διαμονή πάνω σε ένα δένδρο (όπως στην περιπτωση του οσίου Δαβίδ) ή μέσα στο κοίλωμα ενός δένδρου (όπως έγινε με τον Αδολά) ήταν μία μορφή ασκητικής ζωής πιθανόν νέα και πρωτόγονωρη στην πόλη της Θεσσαλονίκης, όχι όμως άγνωστη στις περιοχές της Συρίας και της Μεσοποταμίας¹⁰³, από όπου κατάγονταν τόσο ο Δαβίδ, όσο και ο Αδολάς.

Μετά τη συμπλήρωση τριών χρόνων πάνω στο δένδρο, ο όσιος –με προτοπή αγρέλου– συνέχισε την ασκησή του μέσα σε ένα κελλίον, που έβαλε και ετοιμάσαν για αυτόν οι μαθητές του¹⁰⁴. Ο εγκλεισμός του μέσα στό δενδρού είχε έγινε με την παρουσία του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Δωροθέου, ενλαβών κληρικών και πλήθος κόσμου¹⁰⁵. Όπως μας πληροφορεί ο Λειμών του Ιεράννου Μόσχου, το έγκλειστήριον του Δαβίδ βρισκόταν ἔξωθεν τοῦ τείχους τῆς πόλεως (Θεσσαλονίκης) ὡς ἀπὸ σταδίων τριῶν¹⁰⁶, δηλαδή περίπου 555 μέτρα ή και λίγο περισσότερο από το βόρειο –χωρίς αμφιβολία– τείχος της Θεσσαλονίκης¹⁰⁷. Πότε όμως κλείσθηκε μέσα στο προαναφερόμενο

101. *Βίος οσίου Δανίδ*, 6, 17-19· Vasiliev, ὁ.π., σ. 121· Δεληδήμος, ὁ.π., σσ. 22-23. Στο Εγκάθιμον προς τιμὴν του οσίου Δαβίδ αναφέρεται ότι το δένδρο (ἀμυγδαλῆ), στο οποίο ανέβηρε ο όσιος, βρισκόταν ανάμεσα στους δύο ναοὺς που είχε η μονὴ των μαρτύρων Θεοδόρου και Μερκοντίου, οι οποίοι ήταν απόσταση μεταξύ τους βλ. *Εγκάθιμον τις τον ὄσιον Λαζίδ*, 246, 29-32.

102. *Βίος οσίου Δανίδ*, 6, 29-31, 7.1-12· *Εγκάθιμον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ*, 247, 6-11· Vasiliev, ὁ.π., σ. 121.

103. Παρόμοιες περιπτώσεις δενδρίτων στις περιοχές της Συρίας και της Μεσοποταμίας βλ. εις Vasiliev, ὁ.π., σσ. 132-133. Γενικότερα για τους δενδρίτες ασκητές του ανατολικού, ἀλλά και του δυτικού μοναχισμού, κυρίως βλ. Κ. Χαραλαμπίδης, *Οι δενδρίτες στην προχριστιανική και χριστιανική ιστορικοτελογική παράδοση και εικονογραφία*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 72 κ.ε.

104. *Βίος οσίου Δανίδ*, 8.8-22· *Εγκάθιμον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ*, 247.27-36,248, 1-5· Vasiliev, ὁ.π., σ. 121. Τα ονόματα των δύο καλύτερων μαθητών του οσίου ήταν Αημήτριος και Θεόδωρος βλ. *Εγκάθιμον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ*, 247.33-34· *Βίος οσίου Δανίδ*, 12.1-2.

105. *Βίος οσίου Δανίδ*, 8.23-30· *Εγκάθιμον εἰς τὸν ὄσιον Λαζίδ*, 248.5-22· Vasiliev, ὁ.π., σ. 121· Κοτζάπιαση, ὁ.π., σ. 99.

106. Ιοάννης Μόσχος, *Λειμών*, στ. 2921B· Θαύματα Αγ. Δημητρίου ΙΙ, σ. 81 σημ. 100 bis· Ζήσης. Μορφές και θέματα, ὁ.π., σ. 107.

107. βλ. Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 23· Τσοφιμπατζύγλου, «Δανίδ Δενδρίτης», ὁ.π., σ. 193. Το εν λόγῳ ἐγκλειστήριον το τοποθετούμε ἔξω από το βόρειο τείχος της Θεσσαλονίκης, διότι βρισκόταν –όπως επιπλέον αναφέρεται– σύνεγγυης, δηλαδή πολὺ κοντά στο δένδρο, ἀφα και στη μονὴ των μαρτύρων Θεοδόρου και Μερκοντίου, όπου προηγουμένως είχε ασκητέψει ο όσιος Δαβίδ βλ. *Εγκάθιμον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ*, 248.14-18. Επομένως από τη μονὴ των παραπάνω δύο μαρτύρων, που βρισκόταν μέσα στην πόλη της Θεσσαλονίκης, κοντά στο βόρειο τείχος, αφού διέβιανε και νείς το παραπότμο των Απροΐτων, ἐφιανε στο ἐγκλειστήριον του οσίου, που ήταν σε απόσταση 500-600 μέτρων ἔξω από τα βόρεια τείχη της πόλης. Ο Janin, *Grands centres*, ὁ.π., σ. 364, συγχέει τη θέση της μονῆς των μαρτύρων Θεοδόρου και Μερκοντίου με τη θέση των ἐγκλειστηρίου του οσίου Λαζίδ. Εποι τοποθετεύ τη μονή στη θέση των ἐγκλειστηρίου, δηλαδή εκτός των τειχών, σε

κελλίον ο ὁσιος Δαβίδ; Για να υπολογίσουμε σε γενικές γραμμές τη χρονολογία, βασιζόμαστε στον αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης Δωρόθεο, ο οποίος ήταν παφών στον εγκλεισμό του οσίου. Η έναρξη της αρχιερατείας του τοποθετείται μετά το 497 και πριν από το 515, ενώ ο θάνατός του μετά το έτος 520¹⁰⁸. Επομένως και ο εγκλεισμός του Δαβίδ στο εν λόγω κελλίον ή οἰκημα πρέπει να έγινε μέσα στο παραπάνω χρονικό διάστημα, δηλαδή κάποια στιγμή κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες του βου αιώνα.

Στο ἐγκλειστήριόν του ο ὁσιος αφιερώθηκε στην προσευχή, καθώς και στη θεραπεία ασθενών και άλλων πασχόντων. Για τα πολλά θαύματα που επιτελούσε, όλη η πόλη προσέβλεπε σε αυτόν και τὸν είχε ὡς ἄγγελον Θεοῦ¹⁰⁹. Ωστόσο, την ησυχία του Δαβίδ διέκοψε μία απρόσμενη επίσκεψη: ο διάδοχος του Δωροθέου, αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Αριστείδης (μετά το 520)¹¹⁰, με κληρικούς και λαϊκούς, εμφανίσθηκε ενώπιόν του για να του μεταφέρει το αίτημα του λαού της πόλης και να τον πείσει να μεταβεί στην πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη και στον αυτοκράτορα Ιουστινιανό (527-565), προκειμένου να ξητήσει τη μετάθεση της ἔδρας της επαρχότητας Ιλλυρικού από το Σίρμιο στη Θεσσαλονίκη. Τη μετάθεση της ἔδρας της επαρχότητας είχε προηγουμένως ξητήσει με επιστολές του από τον αρχιεπίσκοπο Αριστείδη, καλώντας τον μάλιστα να μεσολαβήσει στον Ιουστινιανό, ο έπαρχος του Ιλλυρικού, που έδρευε στο Σίρμιο, βλέποντας πως η πόλη δε θα άντεχε την επικείμενη επίθεση των Αβάρων, που επρόκειτο να περάσουν τον Δούναβη¹¹¹.

Ο Δαβίδ αποδέχθηκε το αίτημα του αρχιεπισκόπου και μαζί με τους μαθητές του Θεόδωρο και Δημήτριο απέπλευσε νύχτα για τη Βασιλεύουσα. Εκεί τον υποδέχθηκε η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, η οποία και προσεκίνησεν προσπεσούσα αὐτὸν εὐχὴν αἰτοῦσα λαβεῖν. Ο Ιουστινιανός τη χρονική εκείνη στιγμή δεν βρισκόταν στο παλάτι. Είχε μεταβεί κάπου αλλού εἰς πρόκενσον, δηλαδή σε κάποια επίσημη τελετή¹¹². Όταν επέστρεψε και πληροφορήθηκε την

απόσταση την οποίαν από την πόλη. Από την πλευρά του ο Μοντσόπουλος, ὥ.π., σ. 132, θεωρεί ότι το ἐγκλειστήριον του Δαβίδ θα μπορούσε να τοποθετηθεί ἔξω από την Ακρόπολη, στην περιοχή του Κήπου τοῦ Προφατᾶ. Η τοποθεσία του Κήπου τοῦ Προφατᾶ (βλ. ανωτέρω σημ. 88) είναι πολύ μαρωνή και -σύμφωνα με δύο δύσα αναφέραμε παραπάνω- πρέπει μάλλον να αποκλεισθεί οποιαδήποτε εγκατάσταση του ἐγκλειστήριου του οσίου Δαβίδ στην εν λόγῳ περιοχή.

108. Bλ. Petit, ὥ.π., σ. 144·Δεληδήμος, ὥ.π., σσ. 24-25. Για τα προβλήματα στις σχέσεις του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Δωροθέου με τον πάπα Ριώμης Ορμίσδα (514-523) βλ. Vasiliev, ὥ.π., σ. 134·Δεληδήμος, ὥ.π., σσ. 23-25·Τσορμπατζόγλου, «Δαυίδ Δενδρίτης», ὥ.π., σσ. 193-194.

109. Βίος οσίου Λανίδ, 8.30-37, 9.1-37, 10.1-2· Εγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ, 248.22-35, 249.1-14· Vasiliev, ὥ.π., σσ. 121-122.

110. Bλ. Petit, ὥ.π., σσ. 144-145·Δεληδήμος, ὥ.π., σσ. 25-26·Κοτζάμπαση, ὥ.π., σ. 99.

111. Αιτεζοδικά βλ. Βίος οσίου Δανίδ, 10.3-29, 11.1-16· Εγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ, 249.15-37, 250.1-5· Vasiliev, ὥ.π., σ. 122· Κωνσταντακοπούλου, ὥ.π., σ. 25· Κοτζάμπαση, ὥ.π., σ. 100.

112. Βίος οσίου Λανίδ, 11.28-32, 12.1-32· Εγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ, 250.16-32· Vasiliev,

άφιξη του οσίου συγκάλεσε σιλέντιον (= αυτοκρατορικό συμβιούλιο), όπου και τον δέχθηκε. Η είσοδος του Δαβίδ στο σιλέντιον έγινε κατά τρόπο εντυπωσιακό: ἀνθρακιάν αἰτησάμενος καὶ δεξάμενος αὐτὴν εἰς τὰς ἀγίας αὐτοῦ χεῖρας, εἰσήει θυμιῶν τὸν τε βασιλέα καὶ πᾶσαν τὴν θεοφιλῆ σύγκλητον μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ μαθητῶν, μηδόλως ἐκθλιβείσης τῆς ἀγίας αὐτοῦ σαρκὸς ἐν τῷ κατέχειν εἰς τὰς ἀγίας αὐτοῦ χεῖρας τὸ πῦρ¹¹³. Τόσο ο αυτοκράτορας όσο και οι συγκλητικοί έμειναν ἔκθαμψοι στη θέα του θαυμαστού αυτού γεγονότος, αλλά και της μορφής του γέροντα οσίου. Τα μαλλιά της κεφαλής του ἐφθαναν ως τη μέση του, ενώ η λευκή γενειάδα του μέχρι τα πόδια του¹¹⁴. Όταν ἐμάθε ο Ιουστινιανός τον λόγο της επισκέψεως του εἰς πάντα προθύμως ὑπῆκουσεν τῷ δύσιῳ καὶ δύσα καὶ ἀπό στόματος ἡτήσατο παρέσχεν αὐτῷ μετὰ πάσης σπουδῆς, καὶ γεναμένων τῶν σάκρων... ἀπέλυσεν αὐτὸν μετὰ χαρᾶς πολλῆς, δοὺς αὐτῷ τὰς κελεύσεις αὐτοχείρως¹¹⁵. Έτοι λοιπόν με την επιτυχή αυτή αποστολή του Δαβίδ στην Κωνσταντινούπολη ἡ ἐπαρχότης (του Ιλλιρικού) μετῆλθεν ἀπὸ τοῦ Σεργίου ἐν ταύτῃ τῇ τῶν Θεοσαλονικέων πόλεων¹¹⁶.

Οπως έχει επισημανθεί, η ἐδρα της επαρχότητας του Ιλλυρικού προ του 441 ήταν στο Σίρμιο. Μετά την καταστροφή όμως της εν λόγω πόλεως το 441 από τους Ούννους του Αττίλα, η ἐδρα μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη¹¹⁷. Στη

δ.π., σσ. 122-123.

113. *Βίος οσίου Δανίδ*, 13.1-10· *Εγκόμιον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ*, 250.32-35, 251.1-11· Vasiliev, δ.π., σ. 123.

114. *Βίος οσίου Δανίδ*, 13.13-21· Vasiliev, δ.π., σ. 123. Σε αντίθεση με εικόνες της νοτεροβιζαντινής εποχής που απεικονίζουν τον δύο Δαβίδ με μακριά λευκά μαλλιά και πάρα πολύ μακριά λευκή γενειάδα, η οποία ἐφθανε μέχρι τα πόδια του, επηρεασμένες πιθανότατα από τα χαρακτηριστικά που περιγράφει ο Βίος του, στο ανάγλυφο του οσίου που βρέθηκε το 1944 στο εβραϊκό νεκροταφείο, ανατολικά της Θεσσαλονίκης και χρονολογείται γινόταν στο έτος 900, ο Δαβίδ παριστάνεται με κοντά μαλλιά και κοντή γενειάδα, η οποία μόλις ἐφθανε στο ἀνώ μέρος του στήθους του. Κατά τον Ξιργόποιλο, το ανάγλυφο τούτο, επειδή είχε ιως πρότυπο τη λατρευτική εικόνα του οσίου Δαβίδ, που βρισκόταν στο καθολικό της μονής των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκοντίου, παρίστανε αναμφίβολα τα πραγματικά χαρακτηριστικά της μορφής του οσίου. Σύμφωνα πάντα με τον Ξιργόποιλο το παραπάνω ανάγλυφο προερχόταν από το μονήδιο του κυρι Ιωνή (οπηριωνός νιάος της Υπαπαντής), που αρχικά τον 10ο αιώνα τιμούσε το όνομα του οσίου Δαβίδ. Διεξοδικά βλ. Ξιργόποιλος, δ.π., σσ. 148-166. Αντιρρήσεις του Λεληδήμου, που κατά τη γνώμη του, η περιγραφή του Βίου, και όχι το ανάγλυφο, δίνει τα αληθινά χαρακτηριστικά της μορφής του οσίου βλ. Δεληδήμος, δ.π., σ. 33. Για τις απεικονίσεις της μορφής του οσίου Δαβίδ στην εικονογραφία βλ. Vasiliev, δ.π., σσ. 143-146· Loenertz, δ.π., σσ. 219-220· Λεληδήμος, δ.π., σ. 30 κ.ε.: Χαραλαμπίδης, δ.π., σσ. 90-95.

115. *Βίος οσίου Δανίδ*, 13.21-27· *Εγκόμιον εἰς τὸν ὄσιον Δαβίδ*, 251.25-33· Vasiliev, δ.π., σ. 123.

116. *Βίος οσίου Δανίδ*, 14.23-24· B. Νεοάντεη-Βαρμάζη, *Εγκόμια της βιζαντινής Θεσσαλονίκης. Εισαγωγή, κρίμενα, μετάφραση*, Θεσσαλονίκη 1999, σ. 27.

117. Στην πραγματικότητα η Θεσσαλονίκη και προ του 441 υπήρξε κατά διαστήματα ἐδρα της επαρχότητας του Ιλλυρικού βλ. Δεληδήμος, δ.π., σ. 26· Θεοχαρίδης, δ.π., σσ. 73-75.

Θεσσαλονίκη έδρευε ο έπαρχος του Ιλλυρικού και επί Ιουστινιανού¹¹⁸. Ωστόσο το 535 ανακαταλήφθηκε από τις βιζαντινές δυνάμεις το Σίρμιο, που ήταν στην κατοχή των Οστρογότθων και ο Ιουστινιανός θέλησε (*Νεαρά XI*, 14 Απριλίου 535) για να προστατεύσει καλύτερα το βόρειο σύνορο του Δούναβη από τους βαρβάρους να μεταθέσει την έδρα της επαρχότητας του Ιλλυρικού προς βορρά, συγκεκριμένα στην πατρίδα του, την Πρώτη Ιουστινιανή (σημ. Caričin Grad, της νότιας Σερβίας), την οποία ανύψωσε και σε αρχιεπισκοπή¹¹⁹. Η μεταφορά αυτή της έδρας του Ιλλυρικού στην Πρώτη Ιουστινιανή είτε ίσχυσε για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα είτε δεν πραγματοποιήθηκε καθόλου¹²⁰. Ματαιώθηκε χάρη στην προαναφερόμενη αποστολή του οσίου Δαβίδ, η οποία πιθανότατα πρέπει να τοποθετηθεί γύρω στο έτος 535 ή και λίγο αργότερα. Ο Δαβίδ θα λέγαμε ότι εξέφρασε στον αυτοκράτορα τις αντιρρήσεις του επάρχου του Ιλλυρικού, του αρχιεπισκόπου Αριστείδη, αλλά κυρίως των ίδιων των Θεσσαλονικέων¹²¹.

Όσον αφορά στο ερώτημα γιατί ο *Βίος* του οσίου Δαβίδ –ο οποίος σε γενικές γραμμές δεν περιέχει ανακρίβειες ή άλλα λάθη– κάνει λόγο για το Σίρμιο αντί για την Πρώτη Ιουστινιανή, η πιθανότερη απάντηση –κατά τη γνώμη μου– είναι ότι ο βιογράφος συγχέει τα γεγονότα που περιγράφει με άλλα παλαιότερα. Έτσι, καθώς φέρνει στη μνήμη του το παρελθόν, νομίζει πως η μεταφορά της έδρας της επαρχότητας του Ιλλυρικού από το Σίρμιο στη Θεσσαλονίκη που έγινε το 441, είναι η ίδια περίπτωση με τη μετάθεση της έδρας της εποχής του Ιουστινιανού και γι' αυτό λανθασμένα αντί για την Πρώτη Ιουστινιανή αναφέρει το Σίρμιο¹²².

Κατά την επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη στη Θεσσαλονίκη και ενώ το πλοίο που τον μετέφερε είχε πλησιάσει στον φάρο και στο μεγάλο ακρωτήριο του Θερμαϊκού, το Έμβολον, ο Δαβίδ ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα τῷ Κυρίῳ¹²³. Το πλοίο του δεν κατευθύνθηκε στο λιμάνι, αλλά προσόρμισε πρός δινημάς τῆς πόλεως, στην τοποθεσία όπου άλλοτε είχαν μαρτυρήσει οι άγιοι Θεόδοσιος και Αγαθόποντος¹²⁴. Όταν έγινε γνωστός ο θάνατος (κοίμησις) του

118. Βλ. *Θαίματα Αγ. Δημητρίου II*, σ. 50.

119. Βλ. Vasiliev, ὁ.π., σ. 126· Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 26· Θεοχαρίδης, ὁ.π., σ. 75 σημ. 6· Τσορμπατζόγλου, «Λανιδή Δενδρίτης», ὁ.π., σ. 194.

120. Βλ. Θεοχαρίδης, ὁ.π., σ. 75-76 σημ. 6· I. Καραγιαννόπουλος, *Το βιζαντινό διοικητικό σύστημα στα Βαλκάνια (4ος - 9ος αιώνας)*, Αθήνα 1994, σ. 6 σημ. 8.

121. Βλ. Vasiliev, ὁ.π., σ. 126· Λεληδήμος, ὁ.π., σ. 27.

122. Βλ. Vasiliev, ὁ.π., σ. 127, 135· Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 27· Θεοχαρίδης, ὁ.π., σ. 76 σημ. 6.

123. *Βίος οσίου Δανίδ*, 13.28-34, 14.1-3· *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄντον Δαβίδ*, 251.34-37, 252.1· Vasiliev, ὁ.π., σ. 124. Το ακρωτήριο Έμβολος ταυτίζεται με το σημερινό ακρωτήριο Μεγάλο Καραμπούνον βλ. Δεληδήμος, ὁ.π., σ. 29. Σχετικά με τον Έμβολο ή Έχβολο επίσης βλ. Γ. Τσάφας, «Έκβολος - Εκβολή (Τοπογραφικά Θεσσαλονίκης I)», *Βιζαντιακά* 2 (1982) 29-35.

124. *Βίος οσίου Δανίδ*, 14.8-11· Vasiliev, ὁ.π., σ. 124· Κοτζάμπαση, ὁ.π., σ. 99. Για τους μάρτυρες Θεόδοσιο και Αγαθόποδα βλ. ανωτέρω σ. 42.

οσίου (τοποθετείται στο χρονικό διάστημα 535-541)¹²⁵, πᾶσα ἡ πόλις καὶ ο αρχιεπίσκοπος Αριστείδης συνέρευσαν επί τόπου για να προσκυνήσουν καὶ να αποδώσουν τὴν πρέπουσα τιμὴ στὸν νεκρό. Αφού σχημάτισαν πομπὴ καὶ περιήλθαν εξωτερικά τὸ δυτικό καὶ μέρος του βορείου τείχους, μετέφεραν τὸ λείψανο –μέσω του παραπορτίου τῶν Ἀπροΐτων– εντός τῆς πόλεως, στη μονὴ ὅπου ο Δαβίδ εἶχε μονάσει, τῶν μαρτύρων Θεοδώρου καὶ Μερκούριου. Εκεί, σύμφωνα με τὴν επιθυμία του, ενταφίασαν μέσα σε ἔνδινη θήκη τὸ λείψανό του¹²⁶.

Εκατόν πενήντα χρόνια μετά τὸν θάνατο του οσίου, δηλαδὴ γύρω στὸ 685-690, ο ἥγιον μενος τῆς παραπάνω μονῆς, Δημήτριος θέλησε να ανοίξει τὸν τάφο του Δαβίδ καὶ να λάβει τιμῆμα από τὸ λείψανό του. Κατά τὴ διάρκεια τῶν εργασιῶν ὄμως, ἡ πλάξ (τὸν τάφον) διερράγη εἰς πολλά. Τὸ γεγονός τούτο φόρισε αὐτοὺς που εἶχαν αναλάβει τὸ ἐργό τῆς διανοίξεως, οἱ οποίοι θεώρησαν ὅτι επρόκειτο για φανέρωση τῆς θελήσεως του οσίου να μην συνεχίσουν περαιτέρω ἔτσι σταμάτησαν τὶς προσπάθειές τους¹²⁷.

Ο μαθητής καὶ διάδοχος του Δημητρίου στὴν ἥγιον μενία, Σέργιος, ο οποίος αξιώθηκε να ανέλθει καὶ στὸν αρχιεπισκοπικό θρόνο τῆς Θεσσαλονίκης (περὶ τα τέλη του 7ου αιώνα)¹²⁸, ἡταν αὐτός που μαζί με τους μαθητές του προχώρησε στὴ διάνοιξη τὸν τάφον του οσίου Δαβίδ. Από τὸ λείψανό του δὲν τόλμησε να πάρει τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνο λίγες τρίχες από τὰ μαλλιά τῆς κεφαλῆς καὶ τὴ γενειάδα του πρὸς πίστιν καὶ σωτηρίαν πολλῶν ψυχῶν¹²⁹.

Στὴ μονὴ τῶν μαρτύρων Θεοδώρου καὶ Μερκούριου, τῆς οποίας η ἰδρυση, ὥπιστ αναφέραμε, τοποθετείται πρὸν από τὸ 465-470, ο ἀγνωστος κατά τὰ ἄλλα βιογράφος του οσίου Δαβίδ ἀκουσει τὶς προφορικές διηγήσεις τῶν εὐλαβῶν μοναχῶν σχετικά με τὸν ὄσιο καὶ ἔτσι συνέθεσε ἐγγράφως τὸν Βίο του, εκατόν ογδόντα περίπου χρόνια μετά τὸν θάνατο του, δηλαδὴ γύρω στὸ 715-720¹³⁰. Η παρουσία καὶ ὑπαρξὴ τῆς εν λόγῳ μονῆς φαίνεται πως ἡταν συνεχῆς από τὴν εμφάνισή της στὸ β' μισό του 5ου αιώνα, κατά τὴ διάρκεια του 6ου καὶ του 7ου αιώνα, μέχρι καὶ τὴ β' δεκαετία του 8ου αιώνα. Έκτοτε δὲν ἔχουμε καμία πληροφορία για αυτῆν· τα ἵχη τῆς χάνονται στὴ διάρκεια τῆς

125. Βλ. Δεληδήμιος, ὁ.π., σ. 30· Τσορμπατζόγλου, «Δανίδ Δενδρίτης», ὁ.π., σ. 196. Ο Vasiliev, ὁ.π., σ. 127, τὸν χρονολογεῖ κατά τὰ ἔτη 538-540.

126. *Βίος οσίου Δανίδ*, 14.11-22· *Ἐγκάλμον εἰς τὸν όσιον Δαβίδ*, 252.6-12· Vasiliev, ὁ.π., σ. 124.

127. *Βίος οσίου Δανίδ*, 14.24-31· Vasiliev, ὁ.π., σ. 124· Loenertz, ὁ.π., σ. 220· Δεληδήμιος, ὁ.π., σ. 34· Τσορμπατζόγλου, «Δανίδ Δενδρίτης», ὁ.π., σ. 196-197.

128. Βλ. Petit, ὁ.π., σ. 214· Δεληδήμιος, ὁ.π., σ. 35· Κοτζαμπασῆ, ὁ.π., σσ. 99-100.

129. *Βίος οσίου Δανίδ*, 14.32-34, 15.1-12· Vasiliev, ὁ.π., σ. 124· Loenertz, ὁ.π., σ. 221· Δεληδήμιος, ὁ.π., σ. 35· Κοτζαμπασῆ, ὁ.π., σ. 98 σημ. 71.

130. *Βίος οσίου Δανίδ*, 15.13-22· Vasiliev, ὁ.π., σσ. 124, 128.

Εικονομαχίας (726-787, 813-843)¹³¹.

Πέρα όμως από την προαναφερόμενη μονή που βρισκόταν μέσα στη Θεσσαλονίκη, ένα ακόμη μοναστικό καθίδρυμα με ισχυρή οχύρωση μαρτυρείται ότι υπήρχε περί τα τέλη του 7ου - αρχές του 7ου αιώνα έξω από τα τείχη της πόλεως. Πρόκειται για τη μονή της αγίας Ματρώνας, η οποία μνημονεύεται στην α' συλλογή των Θαυμάτων του αγίου Δημητρίου που συνέγραψε ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ιωάννης¹³². Όπως αναφέρεται, κατά την πρώτη μεγάλη επίθεση από πλήθος Αβαροσλάβων εναντίον της Θεσσαλονίκης¹³³ στα χρόνια του αυτοκράτορα Μαυρικίου (582-602)¹³⁴, οι εχθροί προτού φθάσουν έξω από τα τείχη της πόλεως συνάντησαν στην πορεία τους τὸ φρούριον (= οχυρωμένο μοναστήρι) τῆς καλλινίκου μάρτυρος Ματρώνης. Καθώς ήταν νύχτα (της 22ας προς την 23η Σεπτεμβρίου του 597) και επειδή πρώτη φορά εξεστράτευαν εναντίον της πόλεως¹³⁵ και συνεπώς δε γνώριζαν την τοπογρα-

131. Προς το τέλος της Εικονομαχίας (δ' δεκαετία του 9ου αιώνα) μαρτυρείται ότι η σορός του οσίου Δαβίδ βρισκόταν ανέπαφη στη θέση της, χωρίς όμως να γίνεται καμία νῦξ για τη μονή των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου βλ. *Bίος Γρηγορίου Δεκαπολίτου (+842)*, F. Dvornik (έκδ.), *La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves Macédoniens au IXe siècle*, Paris 1926, 64.9-10. Επίσης βλ. και τη νέα έκδοση του Βίου του Γρηγορίου Δεκαπολίτου από τον Γεώργιο Μακρή: *Bίος Γρηγορίου Δεκαπολέως*, G. Makris (έκδ.), *Ignatios Diakonos und die Vita des Hl. Gregorios Dekapolites* (Byzantinisches Archiv 17), Stuttgart und Leipzig 1997, σ. 118, § 55, στ. 7-9· Vasiliev, ίδ.π., σ. 117· Loenertz, ίδ.π., σ. 221· Δεληδήμος, ίδ.π., σ. 35. Επιπλέον στις αρχές του 10ου αιώνα (904) κατά την ἀλώση της Θεσσαλονίκης από τους Σαρακηνούς του Λεόντιου Τριπολίτη γίνεται λόγος για την περιουσίδα (γειτονιά, σινονικά) τοῦ ὁσίου Δαβίδ, που χωρίς αμφιβολία πρέπει να βρισκόταν στην περιοχή γύρω από τη μονή των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου, στην οποία μόνασε ο θεός και υπήρχε ο τάφος του, δηλαδή στο βύθειο τρίμα της Θεσσαλονίκης, προς τα δυτικά της Ακροπόλεως βλ. Ιω. Καμινάτου, *Εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης*, G. Böhling (έκδ.), (CFHB 4), Berlin - N. York 1973, 37.14-18· Spieser, ίδ.π., σ. 40. Και πάλι όμως, αν και μαρτυρείται πλήθος ... μοναχῶν ἐναρέτοντας εργαστημένων επει, δεν παρέχεται καμία πληροφορία ούτε για την παραπάνω μονή (αν οισάταν), ούτε για το λείφανο του οσίου Δαβίδ. Πιθανότατα το λείφανο του οσίου μεταφέρθηκε στη Δύση κατά τη διάρκεια της λατινικής κυριαρχίας των Μονφρεδατικών οίκου στη Θεσσαλονίκη (1205-1224). Ήτοι το 1236 αναφέρεται ότι βρισκόταν στην πόλη Παβία της Ιταλίας. Εκεί παρέμεινε και φιλασσόταν σε διάφορα μέρη (νωάς του αγ. Πέτρου in Ciel d'Oro μέχρι το 1809, Sacrario vescovile 1809-1904, Instituto Pavoniano degli Artigianelli 1904-1967) μέχρι τον Ιούνιο του 1967, όποτε μετακομίσθηκε στο Tradate του Μιλάνου. Τελικά από το Μιλάνο, με ενέργειες του αειμνήστον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Παντελεήμονα Β', το λείφανο του οσίου Δαβίδ μεταφέρθηκε το 1978 στη Θεσσαλονίκη και εναποτέθηκε στη βασιλική του αγίου Δημητρίου. Διεξοδικά βλ. Loenertz, ίδ.π., σ. 221-222· Δεληδήμος, ίδ.π., σ. 35-38· Τσορμπατζόγλου, «Δανιδ Δενδρίτης», ίδ.π., σ. 197.

132. Βλ. ανωτέρω σημ. 38. Για την αγία Ματρώνα προς τιμήν της οποίας ανήγειρε ναό εντός της Θεσσαλονίκης ο επίσκοπος Αλέξανδρος (πρώτες δεκαετίες του 4ου αιώνα), όπου μετέφερε και εναπέθεσε το λείφανό της βλ. ανωτέρω σ. 40.

133. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 134.17-19 Μέγιστος οὖτος στρατός τὸν κατά τοὺς ἡμιτέρους χρόνους ὥφθη ἀγαπητοί. Οἱ μὲν γάρ αὐτοῖς ὑπέρ τὰς ἔκατον χιλιάδας ὀπλίτας ἄνδρας ἴδοξαν, οἱ δὲ ὀλίγῳ ἥπτον, ἄλλοι πολλῷ πλείους.

134. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 134.4-5 ... καὶ τὰ σκῆπτρα τῆς Ρωμαίων ἀρχῆς κατέχοντα τότε Μαυρίκιον.

135. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 136.17-19 Τὸν δὲ ἄφατον φόβον τῇ πόλει τότε περιεποίησε.

φία της περιοχής, νόμισαν ότι το φρούριον της αγίας Ματρώνας ήταν η ίδια η πόλη της Θεσσαλονίκης. Όταν ξημέρωσε και αντιλήφθηκαν πως η πόλη βρισκόταν κοντά τους ὥρμησαν ὄμοιθυμαδὸν ἐπ' αὐτὴν ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος¹³⁶.

Από τα παραπάνω προκύπτει πως έχουμε να κάνουμε με ένα οχυρωμένο μοναστήρι, το οποίο χαρακτηρίζεται ως φρούριον. Παρόμοια ονομασία και πιθανότατα και οχυρωση σαν αυτή της μονής της αγίας Ματρώνας διέθετε και το καστέλλιον της Αλμυρίσου που ιδρύθηκε από τον Αρμένιο στρατιώτη Ιωνά στα χρόνια του αυτοκράτορα Αρχαδίου (395-408) και τοποθετείται στην επαρχία της Σκυθίας της διοικήσεως Θράκης¹³⁷. Άλλο χαρακτηριστικό, παρόμοιο παράδειγμα οχυρωμένου μοναστηριού είναι αυτό της μονής του Σινά (bos αιώνας)¹³⁸. Γενικότερα ως τειχίον, περιτείχισμα, φρούριον, κάστρον, τειχώκαστρον, ιδιόκαστρον, ἔξωκαστρον ἡ καστέλλιον αναφέρεται ο περίβολος των μονών που είχαν έντονα φρουριακό χαρακτήρα και βρίσκονταν ἐξω ή μακριά από πόλεις, σε ερημικά παράλια ή απόκεντρα μέρη¹³⁹.

Ο χρόνος κατά τον οποίο ιδρύθηκε η μονή της αγίας Ματρώνας, όπως και ο ιδρυτής της, μας είναι άγνωστος. Πάντως ως terminus ante quem της ιδρύσεώς της πρέπει να θεωρηθεί η συγκεκριμένη αβαροσλαβική επίθεση εναντίον της Θεσσαλονίκης, που σημειώθηκε στην εποχή του Μαυρικίου (582-602) και συγκεκριμένα το έτος 597.

Σχετικά με τη θέση της μονής, η οποία βρισκόταν εκτός των τειχών και κοντά στην πόλη¹⁴⁰, το κείμενο των Θαυμάτων δεν μας παρέχει άλλες διευκρινιστικές πληροφορίες. Εφόσον όμως οι Αβαροσλάβοι συνάντησαν στην πορεία τους προς τη Θεσσαλονίκη το μοναστικό αυτό καθίδρυμα, για να κα-

καὶ τὸ πρότοις ἰδεῖν φάλαγγα βαμβαρικήν· οὐδέποι γὰρ οὕτῳ πλησίον ὥρμησάν ποτε περικαθίσαντες οἱ πολέμωι, καὶ ἀγνῶτες ἤσαν οἱ πολλοὶ τῶν πολιτῶν καὶ τῆς θέας αἰτῶν... Η πρώτη αυτῇ μεγάλῃ αβαροσλαβικῇ επίθεση εναντίον της Θεσσαλονίκης χρονολογείται κατά πάσα πιθανότητα –προς απέδειξη ο καθηγητής Θ. Κορρές– στο έτος 597. Αναλυτικά βλ. Κορτες, ὁ.π., σσ. 171-177· Κοτζάμπαση, ὁ.π., σσ. 93-94.

136. Διεξοδικά βλ. Θαίματα Αγ. Δημητρίου I, 134.26-31, 135.1-4· Moutsopoulos, ὁ.π., σσ. 152 κ.ε. Η μονή της αγίας Ματρώνας εξαπτίας της ισχυρής οχύρωσής της πιθανόν να βοηθούσε και να ενίσχυε την άμυνα της Θεσσαλονίκης. Κατά τον Spieler, ὁ.π., σ. 19 σημ. 83, οι βάρβαροι περνώντας από εκεί και προτού προχωρήσουν προς την πόλη προσπάθησαν να καταλάβουν την εν λόγῳ μονή-φρουρίῳ για να εξασφαλίσουν ἐτοι τα νότα τους.

137. Βίος Υπατίου, G. J. M. Bartelink (ἐκδ.) (SC 177). Paris 1971, σσ. 80-84, Κεφ. 3 και σ. 94, Κεφ. 7, § 1. Βλ. και ανωτέρω σημ. 11.

138. Για τη μονή του Σινά, η οποία ιδρύθηκε από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό (527-565) βλ. Κ. Λιμαντος, Σύντομος ιστορία της μερας μονής του Σινά, Ελληνικά 3, Παράρτημα, Θεσσαλονίκη 1953· Moutsopoulos, ὁ.π., σ. 162 σημ. 157.

139. Βλ. Α. Οολάνδος, Μοναστηριακή αρχιτεκτονική, Αθήναι² 1958, σσ. 10-12.

140. Θαίματα Αγ. Δημητρίου I, 135.2-3· Ως δὲ λοιπὸν ἐνωσφόρος διηγάσε, καὶ πλησίον οἵσαν τὴν πόλιν (οε σχέση προς τη μονή) ἐγνώμοισαν (οι Αβαροσλάβοι), ὥρμησαν ὄμοιθυμαδὸν ἐπ' αἰτήν...

θιρίσουμε τη θέση του πρέπει να εξακριβώσουμε από ποιο σημείο έφθασαν στην πόλη οι επιτιθέμενοι. Ο Μ. Χατζή Ιωάννου θεωρεί ότι οι Σλάβοι ήλθαν από τον δρόμο των Σερρών και γι' αυτό τοποθετεί τη μονή της αγίας Ματρώνας στα δυτικά, συγκεκριμένα έξω από τη Ληταία πύλη και στη θέση όπου κατά την Τουρκοχρατία υπήρχε ο Μεβλιχανές¹⁴¹ (στις μέρες μας στο μέρος τουτό έχουν ανεγερθεί το 59ο, 60ο, 61ο και 62ο Δημοτικά σχολεία, περιοχής Παναγίας Φανερωμένης)¹⁴². Την άποψή του αυτή ακολούθησε και ο Α. Βακαλόπουλος¹⁴³.

Ωστόσο, η απόσταση που χωρίζει τον χώρο των σημερινών Δημοτικών σχολείων, όπου τοποθετείται τη μονή ο Μ. Χατζή Ιωάννου, από τα τείχη της Θεσσαλονίκης –όπως προκύπτει από προσωπική επιτόπια έρευνα– είναι πολύ μικρή, γύρω στα 50-60 μέτρα. Ένα τόσο μεγάλο όμως στράτευμα Αβαροσλάβων περικυκλώνοντας και μόνο τη θέση, όπου πιστεύεται ότι βρισκόταν η εν λόγω μονή, έστω και αν ήταν νύχτα, θα κατέληγε –λόγω της μικρής απόστασης– πάνω στα τείχη της Θεσσαλονίκης και θα διαπίστωνε πού ακριβώς ήταν η πόλη. Κάτι τέτοιο όμως δεν συνέβη κατά την αβαροσλαβική επίθεση που περιγράφαμε παραπάνω. Αυτό σημαίνει πως η μονή βρισκόταν σαφώς κοντά στην πόλη, όχι όμως τόσο κοντά όσο την τοποθετεί ο Μ. Χατζή Ιωάννου.

Από την πλευρά της η Ευ. Μαρκή-Αγγέλου πιθανολογεί ότι το οχυρωμένο μοναστήρι της αγίας Ματρώνας βρισκόταν στην περιοχή της Νέας Ευκαρπίας, όπου τον Ιανουάριο του 1981 ανασκάφηκε στα θεμέλια οικοπέδου ισχυρός τοίχος με πύργο. Την υπόθεσή της αυτή στηρίζει και στο γεγονός ότι η περιοχή ήταν πάνω στην οδό καθόδου των Σλάβων¹⁴⁴. Όπως προκύπτει όμως από μία άλλη αιφνιδιαστική επιδρομή που πραγματοποίησαν 5.000 Σλάβοι εναντίον της Θεσσαλονίκης στις αρχές του 7ου αιώνα και συγκεκριμένα το έτος 604¹⁴⁵, οι Θεσσαλονικείς είχαν οπτική επαφή με την τοποθεσία όπου βρισκόταν η εν λόγω μονή, ώστε ήταν δυνατό να διακρίνουν τις κινήσεις των βαρβάρων που είχαν συγκεντρωθεί εκεί και να υπολογίσουν τον αφιθμό τους¹⁴⁶. Η θέα από τα τείχη της Θεσσαλονίκης προς τη Νέα Ευκαρπία, όπου πιθανολογείται ότι βρισκόταν η μονή, καθίσταται προβληματική –ακόμη κι αν δεν υπήρχαν οι πολυχατοικίες– επειδή μεσολαβούν οι λόφοι των Συκεών, των

141. Βλ. Χατζή Ιωάννου, ό.π., σσ. 103-104· Moutsopoulos, ό.π., σ. 156.

142. Βλ. Moutsopoulos, ό.π., σ. 180 (Pl. 16).

143. Βλ. Βακαλόπουλος, ό.π., σσ. 35-36· Moutsopoulos, ό.π., σ. 157 σημ. 142.

144. Βλ. Μαρκή-Αγγέλου, «Σταυρικό μαρτύριο», ό.π., σσ. 60-61· της ίδιας, *Νεκρόπολη I*, ό.π., σσ. 76-77· Moutsopoulos, ό.π., σ. 157.

145. Βλ. ανωτέρω σσ. 42-43.

146. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 126.14-17 Είτα καθορώσιν (οι Θεσσαλονικείς) ἐπὶ τὸ πεδίον τοῦ σεβασμίου ναοῦ τῆς χριστοφόρου μάρτυρος Ματρώνης πληθὺν βαρβαρικήν, οὐκ ἄγαν μὲν πολλήν, ἀχρι γάρ πέντε χιλιάδων παρ' ἡμῖν ἐλόγισθησαν, αφοδούν δέ τῇ ισχύΐ διὰ τὸ ἐπιλέκτους τε ἀπαντας καὶ ἐμπειροπολέμους καθεοτηκέναι.

Μετεώρων και της Πολίχνης, οι οποίοι αποκύπτουν μεγάλο μέρος της εν λόγῳ περιοχής. Επομένως η προτεινόμενη τοποθέτηση της μονής στη Νέα Ευκαρπία πρέπει μάλλον να επανεξετασθεί.

Πολύ κοντά στην επύλυση του ζητήματος της θέσεως της μονής της αγίας Ματρώνας έφθασε ο J.-M. Spieser. Αφού μελέτησε τη μορφολογία του εδάφους γύρω από τη Θεσσαλονίκη και τα ενδεχόμενα δρομολόγια, τα οποία ακολουθώντας κανείς μπορούσε να προσεγγίσει την πόλη¹⁴⁷, θεώρησε πολύ πιθανό, οι Αβαροσλάβοι, τόσο στη μεγάλη επίθεση που εξαπέλυνσαν εναντίον της Θεσσαλονίκης το 597, όσο και κατά τη μετέπειτα επιδρομή τους το 604, να έφθασαν στην πόλη από τα υψώματα και τους λόφους που βρίσκονται στα βιορειοανατολικά της Ακροπόλεως¹⁴⁸. Στην πορεία τους συνάντησαν τη μονήφροντος της αγίας Ματρώνας, η οποία χωρίς αμφιβολία πρέπει να τοποθετήθει –κατά τον Spieser– στα ανατολικά της Θεσσαλονίκης¹⁴⁹.

Τη λύση στο ζήτημα της θέσεως της μονής έδωσε, κατά τη γνώμη μου, ο Ν. Μουτσόπουλος, ο οποίος σε αεροφωτογραφία της περιοχής βιορειοανατολικά της ακροπόλεως, που λήφθηκε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1962, διέκρινε πάνω στον λόφο Καρά Τεπέ τα ίχνη των θεμελίων ενός φρουρίου σε σχήμα τετραγώνου, το οποίο είχε σε καθεμία γωνία του από έναν τετράγωνο πύργο. Το φρούριο αυτό ταυτίσθηκε με την οχυρωμένη μονή της αγίας Ματρώνας¹⁵⁰. Επομένως η εν λόγω μονή-φροντος τοποθετείται στην κορυφή του λόφου Καρά Τεπέ, βιορειοανατολικά της Ακροπόλεως της Θεσσαλονίκης. Τούτη η θέση, που είναι ορατή από τα ανατολικά τείχη, βρίσκεται στον πιθανό δρόμο έλευσης των Αβαροσλάβων, οι οποίοι και στις δύο αναφερόμενες επιθέσεις τους πρέπει μάλλον –όπως πιστεύεται– να προσέγγισαν την πόλη από τους λόφους που υφίσχουνται πάνω από αυτήν.

Για τη μετέπειτα πορεία της μονής της αγίας Ματρώνας δεν έχουμε καμία πληροφορία. Πιθανόν το μοναστήρι να πυρπολήθηκε και να καταστράφηκε ακολουθώντας την τύχη και των άλλων ναών που βρίσκονταν έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης, όταν μετά την άκαρπη πολιορκία της πόλεως το

147. Bλ. Spieser, ὥ.π., σσ. 11, 18.

148. Bλ. ὥ.π., σσ. 19, 28-29. Η διαδρομή αυτή από τα βιορειοανατολικά, ορεινή και δύσβατη, είναι πολύ πιο σιντομη, γι' αυτό και αμφιδιάστηκαν οι Θεσσαλονίκεις κατά την αβαροσλαβική επίθεση του 597, επειδή δεν ιπολόγιζαν ότι θα έφθαναν οι βάρβαροι τόσο νορίς μπροστά στα τείχη τους, αλλά μετά από μερικές μέρες βλ. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 134.26-30. Είναι αξιοσημείωτο επίσης το γεγονός ότι κατά την έβδομη και τελευταία ημέρα της μεγάλης πολιορκίας της Θεσσαλονίκης (του 597), οι Αβαροσλάβοι, ήτερα από θαύμα του αγίου Δημητρίου, νομίζοντας ότι εξέρχεται δόλος ο στρατός από την πόλη εναντίον τους, φοβήθηκαν τόσο πολύ, ώστε ιπτοχώρησαν για να σωθούν ἐπὶ τὰς ἀκρωθείας, δηλαδή προς τους λόφους στα βιορειοανατολικά, από όπου πιθανόν είχαν έλθει βλ. Θαύματα Αγ. Δημητρίου I, 156.11 κ.ε.

149. Bλ. Spieser, ὥ.π., σ. 28: Moutsopoulos, ὥ.π., σ. 158.

150. Bλ. Moutsopoulos, ὥ.π., σσ. 160-161, 187 (Pl. 23), 189 (Pl. 25).

618, η οποία κράτησε τριάντα τρεις ημέρες, ο χαγάνος των Αβάρων ἀκατασχέτω πικρίᾳ ἐκκαυσθεὶς προσέταξε πάντας τοὺς ἔξω σεβασμίους ναοὺς πινδὶ παραδοθῆναι¹⁵¹.

Από όσα ήδη εκθέσαμε στην παρούσα μελέτη σχετικά με τις απαρχές του μοναχισμού και τα πρώτα μοναστικά καθιδρύματα στη Θεσσαλονίκη, προκύπτει ότι ο μοναχισμός εμφανίσθηκε στην πόλη κατά τον 5ο αιώνα. Μέχρι και την έναρξη της Εικονομαχίας (726) τρία είναι τα γνωστά μοναστήρια για τα οποία διαθέτουμε στοιχεία από τα αρχαιολογικά δεδομένα και τις μαρτυρίες των πηγών. Πρόκειται για τα μοναστικά καθιδρύματα: α) των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου των Κουκουλιατών ή Απροῦτων, που ιδρύθηκε πριν από το 465-470, β) του προφήτου Ζαχαρία στη θέση Λατόμια (των Λατόμων), του οποίου η ίδρυση τοποθετείται στα τέλη του 5ου αιώνα και γ) της αγίας Ματρώνας, που διέθετε ισχυρή οχύρωση και υπήρχε περί τα τέλη του 6ου - αρχές του 7ου αιώνα. Ένα ακόμη μοναστήριο –άγνωστο κατά τα άλλα– πιθανολογείται ότι εγκαταστάθηκε πάνω στα ερείπια του οκταγωνικού συγκροτήματος της Χρυσής Πύλης (βόρεια της σημερινής πλατείας Βαρδαρίου), όταν το οκτάγωνο καταστράφηκε από σεισμό γύρω στο 518¹⁵².

Οι μονές του προφήτου Ζαχαρία και των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου βρίσκονταν στο βόρειο και άνω τμήμα της πόλης· η ανώνυμη, άγνωστη μονή του οκταγώνου στο δυτικό, ενώ έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης, στα βορειοανατολικά και πάνω σε λόφο βρισκόταν η οχυρωμένη μονή-φρούριο της αγίας Ματρώνας.

Με το μοναστήρι των μαρτύρων Θεοδώρου και Μερκουρίου συνδέεται ο όσιος Δαβίδ ο Μεσοποταμινός (450-535/41), ο οποίος μόνασε εκεί, ενώ κατόπιν συνέχισε την άσκησή του ως δενδρίτης και ως έγκλειστος σε κάποιο οίκημα έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης. Σε πυθμένα πλατάνου έξω από την πόλη ασκήτεψε το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα και ο Αδολάς, που επίσης προευχόταν από την περιοχή της Μεσοποταμίας.

Αν και οι πληροφορίες μας είναι αποσπασματικές ενδεχομένως να υπήρχε κάποια μοναστική κίνηση και σχέση ανάμεσα στη Θεσσαλονίκη και την Αίγυπτο. Είδαμε πως ο Πορφύριος, ο μετέπειτα επίσκοπος Γάζης (395-420), ο οποίος είχε πατρίδα του τη Θεσσαλονίκη, ταξίδεψε και μόνασε στην Αίγυπτο, στην περιοχή της Σκήτης (372-377). Από τη Θεσσαλονίκη ήταν ο αββᾶς Παλλάδιος, ο οποίος είχε το μοναστήρι του στην τοποθεσία Λιθαξόμενον στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου επί αυτοκράτορα Τιβερίου Α' (578-582). Επιπλέον, ο μοναχός Σενούφιος ακολουθώντας θεία προτροπή και κέλευση ήλθε στα χρόνια του Λέοντα Ε' Αρμενίου (813-820) από τη Νιτρία της Αιγύπτου

151. Θαίματα Αγ. Δημητρίου I, 189.4-10, II, 99-100· Janin, *Grands centres*, ό.π., σ. 397.

152. Βλ. Μαρκή, *Οκταγωνικός ναός*, ό.π., σ. 131.

στη μονή των Λατόμων της Θεσσαλονίκης.

Η περίοδος της Εικονομαχίας είχε –εκτός των άλλων– αρνητικές επιπτώσεις και στη μοναστική ζωή της πόλης. Μετά τη λήξη της, ο μοναχισμός στη Θεσσαλονίκη γνώρισε νέα άνθηση σε συνδυασμό και με την εμφάνιση των πρώτων ασκητών στο Άγιον Όρος και την ίδρυση της αθωνικής πολιτείας. Αλλά με το θέμα αυτό ελπίζουμε να ασχοληθούμε σε άλλη προσεχή εργασία.

Γ. ΧΑΡΙΖΑΝΗΣ

SUMMARY

G. Harizanis, *The Beginning of Monasticism in Thessaloniki. Thessalonican Martyrs and Monastic Establishments, which appeared in Town till the Opening of Iconoclasm (726)*.

This article deals with the expansion of Christianity in Thessaloniki, as well as the organization of its first christian church in 49 A.D. It refers to the Thessalonian martyrs who found death (martyrdom) during the persecutions of the emperor Diokletianos (like Dominos, Florentios, greatmartyr Dimitrios and his student Nestor, Luppos, Anysia, Matrona, Alexander, Theodoulos and Agathopus, Agapi, Irena, Chionia and many others) and mostly it discusses the appearance of monasticism in Thessaloniki.

The basic conclusion of the article is that monasticism appeared in the town –according to the archaeological evidences and the written sources– most likely during the 5th century. According to the information we have, until the beginning of Iconoclasm (726), there were three known monasteries in Thessaloniki: a) The monastery of martyrs Theodore and Mercury the Koukouiates or Aproeton; it was established before 465-470 and it was there where holy David (450-535/41), who came from Mesopotamia, practised solitary life. b) The monastery of the prophet Zacharia (Latomou) in the location «Latomia», which was established in the end of the 5th century and c) the monastery of Saint Matrona, located outside the walls of Thessaloniki with strong fortification. It existed about the end of the 6th and the beginning of the 7th century.

The period of Iconoclasm had bad consequences on the town's monastic life. After its end, monasticism in Thessaloniki started to develop again in support with the appearance of the first hermits in the Holy Mountain and the establishment of Atho's divine state.

